

Algemene Kerkgeschiedenis

Inleiding

Samengesteld door Levi H. Iengibe

Voorwoord

Dit boek bevat materiaal dat belangrijke zaken van de geschiedenis van het Christendom aankaart.

Kennis van de geschiedenis is in de eerste plaats belangrijk om het heden te begrijpen. Hoe de situatie waarin we ons momenteel bevinden is gegroeid. We kunnen ook lessen leren uit de kerkgeschiedenis. Hoe het wel moet en hoe het niet moet. Zo leert b.v. de kerksgeschiedenis van de laatste twee eeuwen dat het loslaten van de onfeilbaarheid van de bijbel altijd weer begint met kleine stapjes, met haarscheurtjes. Het loslaten van de onfeilbaarheid leidt na enige tijd tot volledige afval van het geloof. Al vrij snel na het wegvallen van de oorspronkelijke apostelen begon in een groot deel van de gemeenten de ontwikkeling in de richting van meer organisatie. De eerste gemeenten waren zelfstanding, en werden bestuurd door de gezamenlijke oudsten. Stap voor stap week men steeds verder van het nieuwtestamentische gemeentemodel af totdat er uiteindelijk een strak centraal geleide kerkorganisatie ontstond met een mens (de Paus) aan het hoofd.

De meeste kerkgeschiedenissen concentreren zich op de geschiedenis van dit instituut. De geschiedenis van de gemeenten en de christenen die niet meegingen met de institutionalisering of die er uit stapten wordt meestal genegeerd of zeer negatief beoordeeld.

Inleiding

De Kerkgeschiedenis of ook wel de Geschiedenis van het christendom heeft als onderzoeksobject de geschiedenis van de christelijke Kerk vanaf Pinksterdag in - wat verondersteld wordt - het jaar 30 na Christus. Gedetailleerdere behandeling van de kerkgeschiedenis kan gevonden worden in de artikelen over de respectievelijke stromingen (protestantisme, Lutherse Kerk enz.). Het christendom is de grootste religieuze stroming ter wereld.

Indeling in 3 perioden

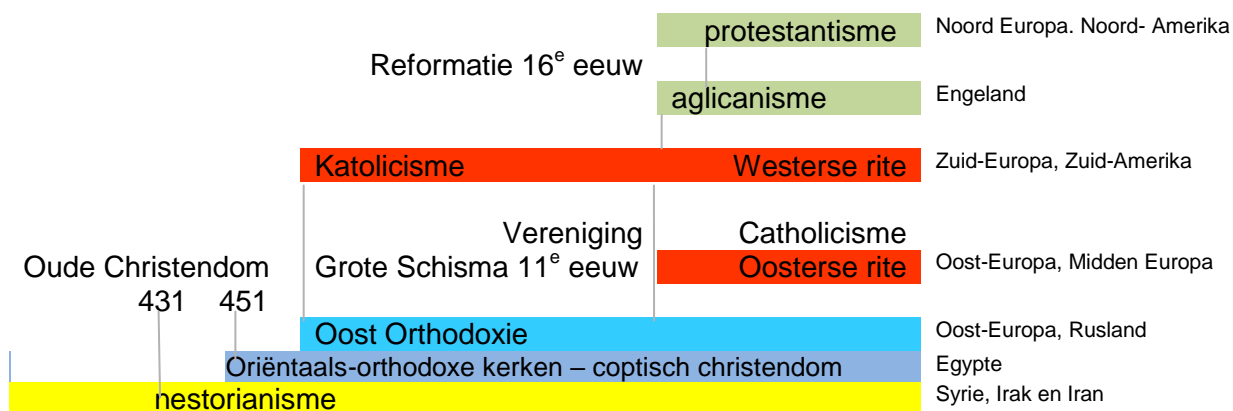
Naar analogie van de seculiere geschiedenis wordt de geschiedenis van de kerk gewoonlijk ingedeeld in drie perioden:

Periode	Jaartallen	Beginpunt
De oude kerkgeschiedenis	30 - 590 Eerste Pinksterdag	Eerste Pinksterdag
De Middeleeuwen	590 - 1517	Gregorius de Grote wordt paus
De nieuwe kerkgeschiedenis	1517 - heden	Martin Luther maakt zijn 95 stellingen tegen aflaat bekend

Klassieke indeling

Een andere klassieke indeling, van de hand van de Nederlandse kerkhistoricus Otto de Jong, wordt gehanteerd in diens handboek Geschiedenis der kerk:

1. de vroege kerk (tot 312)
2. de staatskerk (312-1100)
3. de machtskerk (1100-1500)
4. de scheurende kerk (1500-1600)
5. de bevoogde kerk (1600-1775)
6. de betwijfelde kerk (1775-1914)
7. de bestreden kerk (1914-heden)

De oude kerkgeschiedenis

De oude kerkgeschiedenis, ook wel de geschiedenis van de vroege Kerk genoemd, omvat de eerste zes eeuwen van onze christelijke jaartelling. In de eerste drie eeuwen zien we de opkomst van de Kerk als feitelijke grootheid.

Eerste eeuw - de apostelen en apostolische vaders

Het christendom heeft zijn eerste wortels gehad in de prediking van Jezus Christus en de "nederdaling van de Heilige Geest" uit de hemel in Jeruzalem. De verkondiging van het (Evangelie) door de apostelen was het begin van de christelijke Kerk. De volgelingen

(discipelen) van de "verrezen Jezus" vormden de eerste kerkgemeenschap. Aanvankelijk beschouwden buitenstaanders de eerste christenen als een nieuwe joodse sekte maar al snel begon deze zich te onderscheiden van het Jodendom. Volgens het boek Handelingen kreeg Petrus een visioen waarin God hem te kennen gaf dat de spijswetten gegeven in de Thora niet belangrijk waren voor bekeerde niet-joden. Later kwam de kwestie van de besnijdenis aan bod: ook deze hoefden niet-joden niet meer te ondergaan. De zendingsreizen van de apostel Paulus, vooral in het Hellenistische deel van het Romeinse Rijk, droegen het christendom tot buiten de grenzen van het toenmalige Israël. Paulus en zijn medewerkers (Timothéus, Titus en Lukas) brachten de Boodschap van "de verrezen Heer" in alle grote steden van het Romeinse rijk. Dit gebeurde onder meer in Antiochië, Efeze, Korinthe, Rome en Alexandrië. Vanuit de steden verspreidde de leer en de christelijke gemeente zich naar het platteland. Apostel Paulus In deze tijd werden Paulus en Petrus in Rome ter dood gebracht. Tot op de dag van vandaag is Rome de stad waar Paulus en Petrus begraven liggen en daarmee voor de Rooms-katholieke Kerk het centrum en symbool van de kerkelijke eenheid, hoewel de meeste christenen aan het begin van de eenentwintigste eeuw niet meer in Europa wonen.

Het christendom groeide omdat de christenen een boodschap van verlossing brachten die de maatschappelijke onderlaag (slaven, armen, ongewenste kinderen, prostituees, enz.) aansprak. Ook was de christelijke kerk bij uitnemendheid een instelling die zich metterdaad bekommerde om de minderbedeelden. Mede daardoor groeide de christelijke kerk.

In Antiochië, het huidige Antakya (Turkije) aan de Orontes werden de volgelingen, de discipelen van Jezus voor het eerst christenen genoemd. Dit is te lezen in Handelingen 11 vers 26.

Van strategisch belang voor de verspreiding van het evangelie in de wereld was de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70. Door het wegvallen van Jeruzalem als religieus centrum werden andere steden in de wereld van die tijd belangrijk als centrum voor de snel groeiende kerkgemeenschap. Rome, waar Petrus en Paulus begraven lagen ging uiteindelijk domineren en groeide uit tot de centrale stad van het christendom. De bisschop van Rome kreeg al spoedig een bijzondere status en zijn zetel groeide uiteindelijk uit tot het pontificaat zoals dat heden ten dage nog bekend is in de rooms-katholieke Kerk.

Uit de eerste eeuw kwamen, naast het Nieuwe Testament, ook enkele andere belangrijke schriftelijke bronnen beschikbaar. Van Clemens werd een tweetal brieven bekend. Ook het onderwijs van de Twaalf Apostelen, de Didache, was een belangrijke schriftelijke bron vanuit de eerste eeuw van het christendom.

Zendingsreizen van Paulus

Eerste zendingsreis van Paulus

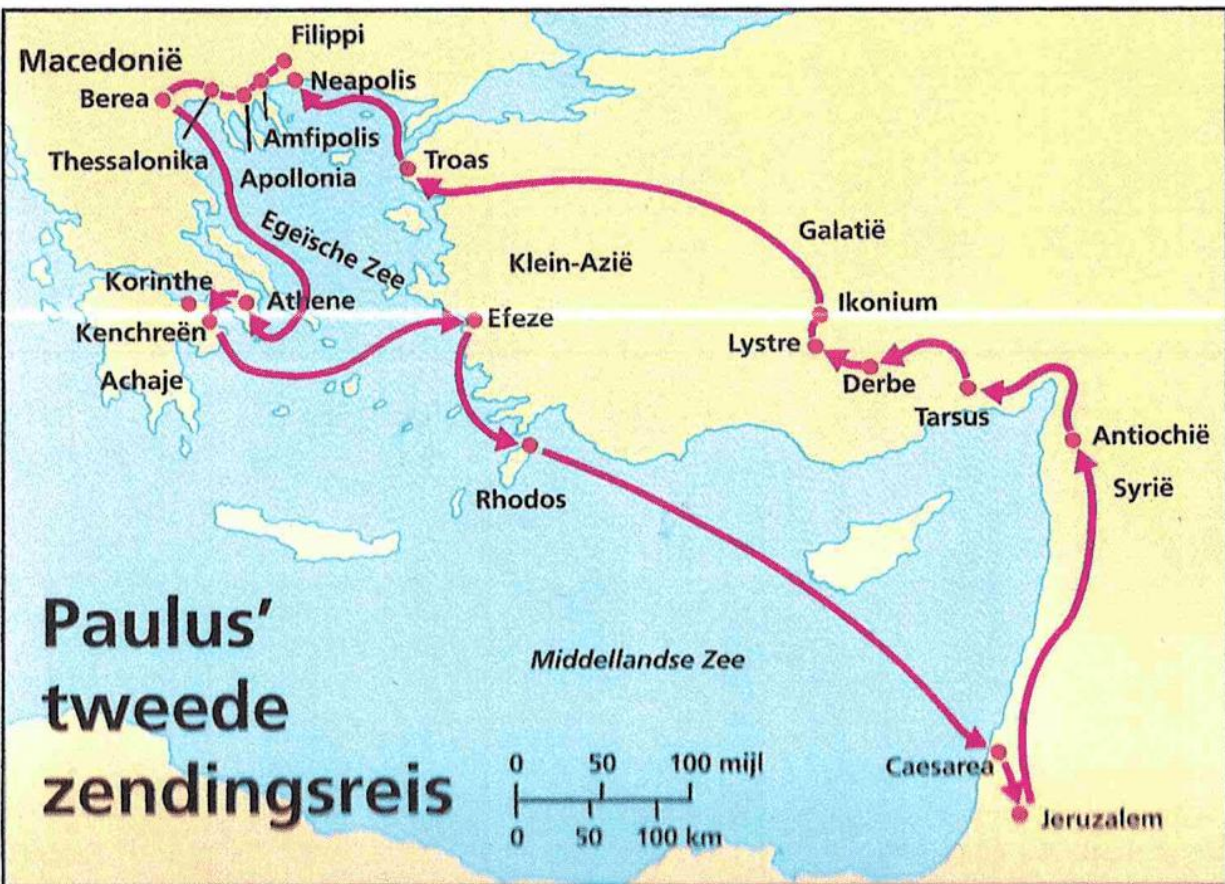
De **eerste zendingsreis van Paulus** is de tweede reis van de apostel, waarin hij in landstreken van het huidige Turkije en Griekenland het evangelie verkondigde en de gemeenten onderwees en versterkte. Het was de eerste van zijn drie zendingsreizen (→ tweede zendingsreis, → derde zendingsreis). Paulus' route was deze:

Eerste zendingsreis van de apostel Paulus (Hand. 13:4-14:27), later gevolgd door een tweede en derde reis.

Route: Antiochië (Syrië) → Seleucië → Sálamis → Pafos → Perge → Antiochië (Pisidië) → Iconium → Lystra → Derbe → Lystra → Iconium → Antiochië (Pisidië) → Perge → Attalía → Antiochië (Syrië).

Tweede Zendingsreis

Derde Zendingsreis

De **derde zendingsreis van Paulus** is de derde reis van de apostel, die hij maakte in de jaren ca. 54-58 n.C.^[1], waarin hij in landstreken van het huidige Turkije en Griekenland het evangelie verkondigde en de gemeenten onderwees en versterkte. Het was de laatste van zijn drie zendingsreizen (→ eerste zendingsreis, → tweede zendingsreis). Paulus' route was deze:

Derde zendingsreis van de apostel Paulus (Hand. 18:23-21:26), volgend op de eerste en tweede.

Route: Antiochië (Syrië) → Galatië → Frygië → Efeze → Macedonië → Griekenland → Macedonië: o.a. Filippi → Troas → Assus → Mitylene → Chios → Samos → Milete → Cos → Rhodus → Patara → Tyrus → Ptolemaïs → Caesarea_(Maritima) → Jeruzalem

Keizer Nero

Nero (Antium, 15 december 37 - bij Rome, 9 juni 68) was de vijfde Romeinse keizer, van 13 oktober 54 tot 9 juni 68.

Nero was de zoon van Gnaeus Domitius Ahenobarbus en Agrippina de jongere en via haar verwant aan Gaius Julius Caesar Octavianus (Augustus). Hij beriep zich erop een betachterkleinzoon van keizer Augustus te zijn.

Namen

Zijn oorspronkelijke naam (vóór zijn adoptie door keizer Claudius) was **Lucius Domitius Ahenobarbus**. Bij zijn adoptie veranderde zijn naam in **Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus**. Toen hij keizer werd, werd zijn officiële naam **Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus** en vanaf 66 **Imperator Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus**.

Opvolging van Claudius

In 50 wist Nero's moeder Agrippina, die met keizer Claudius was gehuwd, te bewerkstelligen dat Claudius de jonge Nero adopteerde. Ook werd de filosoof Seneca uit ballingschap teruggeroepen om als leermeester van Nero te fungeren. In 53 trouwde hij met de dochter van

de keizer, Claudia Octavia. In oktober 54 werd Claudius door Agrippina vergiftigd en zijn zoon Britannicus vastgezet zodat Nero zonder enige concurrentie tot keizer kon worden uitgeroepen.

Moord op Britannicus

Britannicus stierf aan tafel op 11 februari 55, vergiftigd door Nero.

Volgens Tacitus werd Britannicus een drankje aangeboden dat veel te heet was. Britannicus had een proever en deze had van die hete drank geproefd. Het gif zat echter in het water dat bedoeld was om de drank af te koelen.

Volgens Suetonius werd Britannicus eerst een drank met vergif toegediend, maar dit gaf Britannicus slechts een erge diarree. Daarop liet Nero zijn gifmengster, Lucusta, in zijn eigen kamer het gif koken (om het sterker te maken) en liet het eerst testen op een bokje en vervolgens op een biggetje dat bij de eerste slok dood neerviel. Hierop liet Nero het gif aan Britannicus toedienen, waarop deze bij de eerste slok dood neerviel. Nero verklaarde aan zijn disgenoten dat Britannicus slechts een epilepsieaanval had. Het lijk werd daarop in de gutsende regen verbrand (aldus Suetonius), zodat een moord niet te bewijzen was.

Er zijn echter enkele redenen waarom hedendaagse historici dit verhaal als verzonnen beschouwen. Suetonius was geen getuige van wat zich in het paleis heeft afgespeeld en kon onmogelijk weten wat er exact gebeurd was. Bovendien bestond er toen geen vergif dat onmiddellijk de dood veroorzaken kon. Er moeten minstens enkele minuten of een uur voorbijgegaan zijn voordat Britannicus stierf. Suetonius had bovendien meer de bedoeling om een literair werk te schrijven over de keizers, dan om kritisch alle feiten, geruchten of roddels te onderzoeken.

Invloed van Agrippina

Gedurende de eerste paar maanden van zijn keizerschap had Agrippina een aanzienlijke invloed maar na de dood van Britannicus werd zij uit het paleis verstoten zodat Nero, op 18-jarige leeftijd, alle macht in handen kreeg. Zijn belangrijkste adviseurs werden Seneca en de prefect van de Praetoriaanse garde, Burrus, die zich op het juiste moment van Agrippina hadden afgekeerd. Vier jaar later (in 59) werd zij uiteindelijk in opdracht van haar eigen zoon vermoord.

Vrede en welvaart

De eerste vijf jaren van zijn keizerschap waren een gouden tijd voor Rome en het Rijk, er heerste vrede en welvaart onder het kundig advies van Seneca en Burrus. De vergelijking ging zelfs op met het bestuur van Augustus (die tot dan als de beste keizer ooit gezien werd; het verschafte hem zelfs een godenstatus). Daarna echter hield Nero zich steeds minder bezig met het landsbestuur en gaf zich over aan zijn passies voor de Griekse cultuur, kunst, vooral toneel en muziek, maar ook drank en seks (waaronder een avontuur met een volksmeisje Acte maar ook perversiteiten). Hij liet het bestuur van het rijk feitelijk alleen nog maar over aan Seneca en Burrus.

In 62 kwam Burrus om het leven (volgens geruchten vermoord door Nero), Seneca diende zijn ontslag in nadat hij over de dood van Burrus had gehoord. Zijn ontslag werd door Nero geweigerd. Nero liet zich van Claudia Octavia scheiden en zij werd verbannen en vermoord. Nero verving haar door zijn maîtresse Poppaea, ex-vrouw van zijn vroegere vriend Otho die hij eerder als gouverneur naar Lusitania (tegenwoordig Portugal) had gestuurd.

Veldtocht in het oosten

Ondertussen werd generaal Corbulo erop uitgestuurd om de Parthen een lesje te leren. Hij trok Armenië binnen en nam Artaxata en Tigranocerta in, maar uiteindelijk zette hij toch Tiridates I

van Armenië, de broer van de Parthische koning Vologases I weer terug op de troon, ondanks opdrachten uit Rome om de Parthen voorgoed uit dit betwiste gebied te verdrijven. Daarop werd Paetus naar het oosten gestuurd om het over te nemen, maar deze leed een smadelijke nederlaag tegen de Parthen. Daarna kreeg Corbulo het bevel weer terug en streed een succesvolle campagne. Toch was de uiteindelijke uitkomst dat Tiridates weer op de Armeense troon bevestigd zou worden door Rome.

Nero liet Tiridates in 66 persoonlijk naar Rome komen - wettelijk was dat niet nodig - om zijn bevestiging uit handen van de keizer te ontvangen. Zo werd alle moeite die Corbulo gedaan had weer ongedaan gemaakt.

Grote brand van Rome en Domus Aurea

Vanaf deze tijd ging het alleen maar bergafwaarts. Nero hield zich vrijwel alleen nog maar bezig met zijn passies en trad zelfs op als dichter, zanger en acteur, maar met zijn middelmatige talenten had dat een averechts effect op zowel de senaat als het volk. In de ogen van Romeinse patriciërs ondermijnde dit artistieke aspect zijn waardigheid en zijn gezag. Bovendien was hij er niet in geïnteresseerd om gebied te veroveren, wat men wel van een keizer verwachtte.

Er werden verschillende samenzweringen tegen hem ontdekt. Meestal kwam het initiatief van zijn hovelingen. De leiders van deze complotten werden terechtgesteld.

Bovendien verwoestte een grote brand in 64 een groot deel van Rome. Hoewel Nero niet in Rome was en veel deed om het leed te verzachten en de wederopbouw ter hand te nemen, deden geruchten de ronde dat hij zelf tot de brand opdracht had gegeven - vanwege het mooie schouwspel, of om plaats te maken voor een groot paleis. Ook deed het verhaal de ronde dat Nero tijdens de brand een gedicht over het brandende Troje aan het voordragen was op het balkon van zijn paleis. Deze geruchten kwamen onder andere tot stand doordat hij op het vrijgekomen terrein een fabelachtig paleis, de Domus Aurea, liet bouwen. Hij wentelde de verdenking van zichzelf af door de christenen de schuld te geven van de grote brand.^{[1][2]}

Het grote en luxueuze paleis dat Nero liet bouwen in het verwoeste deel van de stad (de Domus Aurea (Gouden Huis), die zich uitstreckte van de Palatijn tot de Esquilijn), vergrootte de haat die tegen hem bestond. Er kwam een standbeeld van Nero van 35 meter hoog, later de Colossus genoemd. Het paleis verhinderde niet alleen een groot deel van de oorspronkelijke bewoners terug te keren naar hun woonplaats, maar verergerde ook de financiële crisis die ontstaan was door de wederopbouw van de rest van de verwoeste gedeeltes van de stad. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in 65 door Piso een complot tegen Nero werd gesmeed. Het lekte echter uit en Nero nam harde maatregelen. Piso, Seneca en zijn neef Lucanus werden gedwongen zelfmoord te plegen.

Joden- en christenvervolgingen

Na het verlies van de Slag bij Beth Horon in 66 in Judea, begon de Joodse Oorlog. Vanaf dan werden joden en christenen (een splintergroepering) vervolgd. Nero is bekend om zijn fanatieke christenvervolging en de wreedheden die hij tegen hen beging. Zo zou hij bijvoorbeeld gevangenen in teer hebben laten dopen en in brand laten steken, om ze als verlichting te laten dienen tijdens zijn feesten.^[3]

Dood van Nero

Uiteindelijk betekende een op zich niet zo belangrijke opstand in 68 in Gallia, die door Verginius Rufus werd neergeslagen, het einde voor Nero (zie het vierkeizerjaar). Deze gebeurtenis was echter de aanleiding voor verschillende andere opstanden van Galba en Otho (Spanje en Portugal), Rufus (die Vindex had verslagen) en Lucius Clodius Macer in Noord-Afrika. Uiteindelijk zette de Senaat Nero af. Toen men hem kwam arresteren dreef hij na lang aarzelen een dolk in zijn keel, onder het spreken van de woorden *Qualis artifex pereo* (*Welk een*

kunstenaar sterft er met mij...). Waarschijnlijk was de steek niet dodelijk en heeft Epaphroditus, een vrijgelatene van Nero en een van de weinigen die hem tot het einde toe trouw waren gebleven, hem uiteindelijk de fatale steek toegediend.^[4] Hij liet het Rijk bankroet en in totale chaos achter. De senaat vervloekte zijn nagedachtenis met de *damnatio memoriae*.

Tweede eeuw - Polycarpus en Irenaeus

De Apostolische Vaders bouwen in de tweede eeuw verder op het werk van de apostelen. Het christendom kent een grote uitbreiding in het Romeinse Rijk maar wordt ook tegengewerkt en lokaal vervolgd. In deze eeuw zijn er veel martelaren. Bekend zijn: Ignatius van Antiochië, Polycarpus van Smyrna, Justinus Martyr, Blandina, Perpetua en Felicitas.

Een van de grote figuren in de jonge kerk is Irenaeus uit Klein-Azië, die in zijn jeugd toebehoorde was van van Polycarpus van Smyrna.

Apologeten staan op. Quadrates, Aristides en Justinus Martyr zijn bekende verdedigers van het christelijke geloof.

Binnen de Kerk zelf ontstaat er strijd ten gevolge van het ontstaan van verschillende standpunten en inzichten.

- Een reeds vanaf het eerste begin bestaande joods-christelijke stroming rond Jacobus, de leider van de christelijke gemeenschap in Jeruzalem, welke vindt dat de kerk van Paulus teveel van de joodse leer is gaan afwijken;
- De gnostici willen de christelijke leer vermengen met een heidense filosofie; *De **gnostiek** was een religie die in de eerste eeuwen na Chr. ontstond en waarbij de verwerving van gnosis (het Oudgriekse woord voor 'kennis') centraal stond. Dat was min of meer gelijktijdig met andere religieuze bewegingen waarin gnosis centraal stond, zoals het hermetisme, het mandeïsme en het derde-eeuwse manicheïsme. In de Nederlandse literatuur worden religies met gnosis als kernbegrip gezamenlijk weleens benoemd met het woord gnosticisme. Hoewel de opvatting niet onomstreden is op het vakgebied wordt de gnostiek door de meeste auteurs gezien als de uitdrukking van de christelijke gnosis.*
- Marcion wil onder invloed van de gnostiek grote delen van de Bijbel afschaffen;
- Montanus verzet zich tegen de verambtelijking van de vroegchristelijke kerk.

In antwoord op deze verschillen van inzicht komt de kerk in deze eeuw tot het opstellen van een geloofsbelijdenis (de apostolische geloofsbelijdenis in 12 artikelen), tot de aanvaarding van de canon (de lijst gezaghebbende boeken van de Bijbel) en tot de instelling van het bisschopsambt. De inzichten die verworpen worden, komen als dwalingen (ketterijen) te boek te staan.

De **apostolische geloofsbelijdenis** (ook wel **(Symbolum) Apostolicum** genoemd of *De Twaalf Artikelen van het Geloof*) is een van de centrale geloofsbelijdenissen uit het christendom.

Ik geloof in God, de almachtige Vader,
Schepper van hemel en aarde.
En in Jezus Christus, zijn enige Zoon, onze Heer,
die ontvangen is van de heilige Geest,
geboren uit de Maagd Maria;
die geleden heeft onder Pontius Pilatus,
is gekruisigd, gestorven en begraven;

die **nedergedaald** is ter helle,
de derde dag verrezen uit de doden;
die **opgestegen** is ten hemel,
zit aan de rechterhand van God, **de** almachtige Vader;
vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden.
Ik geloof in de heilige Geest;
de heilige katholieke kerk,
de gemeenschap van de heiligen;
de **vergeving** van de zonden;
de verrijzenis van het lichaam;
en het eeuwig leven.
Amen.

Derde eeuw - Tertullianus en Origenes

Onder keizer Decius (250 n.Chr.) moeten alle burgers van het Romeinse Rijk hun loyaliteit betonen aan de keizer en de staatsgoden. Enkele halsstarrige weigeraars worden gefolterd en gedood. De groei van de Kerk gaat echter verder.

De Kerk vindt een machtige verdediger in Tertullianus (160-220), een heidense jurist en advocaat die in 195 tot het christendom overgaat. In het Apologeticum verdedigt Tertullianus de christenen. Tertullianus stelt dat het bloed der martelaren het zaad van de Kerk is. Origenes schrijft de eerste christelijke dogmatiek.

Er ontstaan in deze eeuw drie belangrijke centra van het christelijke geloof:

- Vanuit Klein-Azië ontstaat in Zuid-Europa de bijbelspraktische school. Irenaeus van Lyon en zijn leerling Hippolytus van Rome prediken tegen de opkomende gnostiek de vleeswording van het Woord. In Jezus is God mens geworden.
- In Alexandrië ontstaat een christelijk-wijsgerige theologie en de allegorische leeswijze van de Bijbel. Ten zuiden van Alexandrië, in Wadi Natroen, vestigden zich de eerste heremieten.
- In Carthago staat de tegenstelling tussen zonde en genade centraal. Hier is Tertullianus de belangrijkste leermeester van de Kerk. Cyprianus, een leerling van Tertullianus, geeft krachtige geestelijke leiding. Met hem komt het bisschopsambt tot ontwikkeling.

Vanuit deze drie centra ontstaan allerlei bewegingen in de vroegchristelijke Kerk. Er worden vragen gesteld aangaande de goddelijke natuur van Christus. Sommigen (onder andere Paulus van Samosata) geloven niet in de godheid van Christus. Anderen (zoals Praxeas en Sabellius) geloven niet in zijn mens-zijn. De Kerk echter stelt dat Christus waar God en waar mens is. Ook zijn er invloeden vanuit de heidense omgeving. Het neoplatonisme benadrukt de dualiteit tussen geest en stof. Het manicheïsme probeert de gnosis, oosterse religie en christendom te verenigen. Ook de mithrasverering dringt de kerk binnen. Ondanks deze spanningen blijft de Kerk terrein winnen op het heidendom.

Vierde eeuw - christendom als staatsgodsdienst

CONSTANTIJN DE GROTE: EERSTE CHRISTELIJKE KEIZER

“In dit teken zal je overwinnen.” Dankzij een goddelijk visioen aan de vooravond van de Slag bij de Milvische Brug in 324 groeit Constantijn uit tot de machtigste figuur in het West-Romeinse Rijk. Vanaf dat moment besluit hij zich in te zetten als de beschermer

van de christenen en op zijn sterfbed bekeert Constantijn de Grote zich zelfs tot het Christendom, waarmee hij de eerste christelijke keizer wordt.

Constantijn werd omstreeks het jaar 280 geboren in de Romeinse provincie Moesia, gelegen in het hedendaagse Servië en Bulgarije. Hij was de zoon van de Romeinse legerofficier Constantius I Chlorus en Helena, een barvrouw in een herberg. In 293 werd zijn vader benoemd tot onderkeizer (Caesar) van het West-Romeinse Rijk. Constantijn groeide daarna op aan het hof van Diocletianus, de keizer (Augustus) van het Oost-Romeinse Rijk, in voorbereiding op een toekomstige loopbaan in de politiek.

Machtsoverdracht

In 305 deden de twee Augusti van het Romeinse Rijk- Diocletianus en Maximianus - tegelijkertijd afstand van hun troon. Hun opvolgers waren Galerius in het Oosten en Constantius in het Westen. Hierdoor kwamen ook de twee functies van Caesars van het rijk vrij. Zowel Constantijn als Maxentius, de zoon van de voormalige Augustus Maximianus, hadden verwacht voor deze posities in aanmerking te komen, maar beide werden overgeslagen in de machtsoverdracht. Maximianus Daia werd uiteindelijk Caesar van het Oosten, en Severus II van het Westen.

Caesar

De teleurgestelde Constantijn voegde zich hierop bij het leger van zijn vader, in een poging dan maar naam te maken als bevelhebber bij de invasie van Groot-Britannië. Tijdens de veldtocht die volgde raakte Constantius echter ernstig ziek en stierf op 25 juli 306 te Eboracum (York), waarna de soldaten Constantijn uitriepen als de nieuwe Augustus van het Westen. Galerius, de Augustus van het Oosten, weigerde dit echter te accepteren. In plaats daarvan gaf hij Constantijn de titel van Caesar en benoemde hij Severus tot de nieuwe Augustus.

Maxentius

In de daaropvolgende jaren brak er een ingewikkelde machtsstrijd uit binnen het Romeinse Rijk. Zo was Maxentius inmiddels een opstand begonnen in een poging de Augusti Severus II en Galerius af te laten zetten. Constantijn verklaarde zich neutraal in het conflict, maar hij trad in 307 wel in het huwelijk met Fausta, de zus van Maxentius. Deze echtverbintenis was bedoeld om een alliantie tussen de twee te smeden, maar de relaties verzuurden al snel toen Maximianus, de vader van Maxentius en Fausta, in 310 een mislukte poging deed om Constantijn uit de weg te ruimen.

Slag bij de Milvische Brug

Na de dood van Severus II in 308 en Galerius in 311 ontstond er een machtsvacuüm binnen het Romeinse Rijk. Constantijn besloot dat dit het juiste moment was om zich in de strijd te mengen en sloot een bondgenootschap met Licinius, de opvolger van Severus. Vervolgens trok hij met een leger van 40.000 soldaten naar Rome, waar hij Maxentius versloeg in de Slag bij de Milvische Brug. Constantijn droeg deze overwinning op aan de god van de Christenen, die de avond voor de slag aan hem verschenen was in de vorm van het Labarum.

Edict van Milaan

Eén jaar later maakte Licinius een einde aan de heerschappij van Maximianus Daia in het Oosten, waardoor er nog slechts twee keizers overbleven. Samen vaardigden zij in 313 het 'Edict van Milaan' uit, waarin vastgelegd werd dat er voortaan geloofsvrijheid bestond binnen het Romeinse Rijk. Tevens besloten de twee Augusti het Romeinse Rijk onderling te verdelen, waarbij Constantijn het Westen en Licinius het Oosten kreeg. Deze goede relatie bekoelde echter al snel, waarna de twee Augusti elkaar vanaf 314 meerdere malen troffen op het slagveld.

Alleenheerser

Na een machtsstrijd van een decennium behaalde Constantijn in 324 uiteindelijk de definitieve overwinning op Licinius. Hiermee werd hij de alleenheerser van het Rijk en kon hij zich dus voortaan richten op de consolidatie van zijn machtspositie. Zo besloot hij in 330 de hoofdstad van het rijk te verplaatsen van Rome naar het meer centraal gelegen Byzantium, dat hij hernoemde tot Nova Roma. Verder bevorderde Constantijn het lijfeigenschap van de boeren, investeerde hij in consolidatie van de rijksgrenzen en voltooide hij een aantal belangrijke legerhervormingen.

Bekering

In 337 was Constantijn van plan het bevel op zich te nemen van een veldtocht tegen de Sassanieden, die volgens hem de christenen in Perzië bedreigden. Vlak voor hij kon vertrekken werd de keizer echter ernstig ziek, waardoor het duidelijk werd dat hij niet lang meer te leven had. Op zijn sterfbed liet Constantijn zich daarom dopen en bekeren tot het Christendom, waarmee hij de eerste christelijke keizer uit de Romeinse geschiedenis werd. Constantijn I de Grote overleed op 22 mei 337.

De vierde eeuw is ongetwijfeld een hoogtepunt in de geschiedenis van de christelijke Kerk. Tijdens de regering van Constantijn de Grote wordt door het edict van Milaan (313) godsdienstvrijheid toegestaan en komt er een einde aan de christenvervolgingen van Diocletianus (303-305 n.Chr.) en Galerius (305-311 n.Chr.). In feite worden vanaf dat moment de andere godsdiensten benadeeld. Ten tijde van het Edict van Milaan was waarschijnlijk nog slechts 10% van de bevolking van het Romeinse Rijk Christen, maar veertig jaar later was dat al ongeveer de helft. Het kortstondige streven van - vermoorde - keizer Julianus de Afvallige om de christelijke vloedgolf te stuiten, liep op een mislukking uit. Onder keizer Theodosius I wordt het christendom in 380 zodanig

Ook is de vierde eeuw de tijd van grote oecumenische concilies waar belangrijke besluiten worden genomen over de leer. In 325 wordt het Concilie van Nicea bijeengeroepen en in 381 dat van Constantinopel. Tevens spreekt de kerk zich uit over de ware leer. Arius ontkende de godheid van Christus. Athanasius van Alexandrië zet zijn stempel op het theologisch denken en levert een belangrijke bijdrage tot de bestrijding van arianisme en de formulering van de leer van de Triniteit. Deze leer wordt vastgelegd in de Geloofsbelijdenis van Nicea. Uitgesproken wordt dat God één is in Wezen en drie in Personen. De Christenheid belijdt de drie-ene God. Dit wordt een vaststaand, blijvend geloofspunt voor de Kerk.

In deze eeuw breidt de Kerk zich uit naar Perzië, Armenië en Noord-Europa.

Naast Athanasius zijn de drie grote Cappadociërs (Basilius de Grote, Gregorius van Nazianze en Gregorius van Nyssa) belangrijke theologen in deze periode. Hun werk geeft de Kerk een duidelijke formulering van de Triniteit.

Vijfde eeuw - Augustinus en de eerste kerkelijke schisma's

De vijfde eeuw wordt beheerst door de definitieve ondergang van het West-Romeinse Rijk. In 410 wordt Rome door Alarik ingenomen en geplunderd. In 476 volgt de definitieve ondergang van het rijk.

In de Kerk ontstaan verschillende scholen en centra voor theologie. In het Westen oefenen Carthago, Hippo (Augustinus) en Rome invloed uit. In het Oosten zijn Alexandrië en Antiochië (Klein-Azië) belangrijke centra.

Naar aanleiding van de plundering van Rome (410) schrijft Augustinus zijn grote werk *De Civitate Dei* - Over de stad Gods. Er werd namelijk door sommige Romeinen beweerd dat door het afvallen van de Romeinse godsdienst door de goden als straf de stad door de 'barbaren' geplunderd was; Augustinus wilde dit weerleggen met zijn boek. Hij behoort tot de allergrootste

geestelijken van de Christelijke Kerk en van de westerse cultuur. Hij drukt een onuitwisbare stempel op de christelijke Kerk. De Stad Gods is zijn belangrijkste werk. Augustinus verdedigt er het christendom tegenover heidense beschuldigingen en geeft een visie op Kerk en Staat die eeuwenlang anderen heeft geïnspireerd. De vijfde eeuw is de eeuw van Augustinus.

De vierde eeuw werd, wat de leer betreft, beheerst door de vragen rond de Drie-eenheid van God. In de vijfde eeuw draait het vooral om de Christologie. De grote vraag is hoe verhouden de twee naturen, de goddelijke en de menselijke natuur van Christus zich tot elkaar. Op het concilie van Efeze in 431 en op het concilie van Chalcedon in 451 worden hierover grote uitspraken gedaan. Christus is de Zoon van God. In Hem zijn de goddelijke en menselijke natuur - op een voor ons onbegrijpelijke wijze - verenigd. De uitspraken van Efeze worden niet geaccepteerd door de volgelingen van Nestorius. Dit leidt tot de afscheiding van de Nestoriaanse Kerk. De uitspraken van Chalcedon lijken aanvankelijk gezaghebbend voor heel de Christenheid. Toch tekenen de verschillen tussen Oost en West zich langzamerhand af. Na Chalcedon voltrekt zich een nieuw kerkelijke schisma waarbij een oosters deel van de Kerk de zogenaamde Oriëntaalsorthodoxe Kerken de nieuwe dogma's over de dubbele natuur van Jezus weigeren te aanvaarden. In 1054 zal een nog groter schisma met de overige oosterse kerken (Oosters-orthodoxe Kerken) volgen.

Tevens wordt de vijfde eeuw beheerst door de vraagstukken over "de genade". Pelagius ontkent de erfzonde en belijdt dat de mens door eigen werken verlost kan worden. Augustinus bestrijdt Pelagius. Op de Synode van Carthago (418) wordt de leer van Pelagius als ketterij veroordeeld.

De Christelijke Kerk breidt zich in de vijfde eeuw uit naar Engeland en Ierland (eiland der heiligen). Vanuit Ierland wordt later het Noorden van West-Europa gekerstend.

Zesde eeuw - oecumenisch concilie van Constantinopel

De zesde eeuw draagt een donker karakter. Het wegvallen van het West-Romeinse rijk en de volksverhuizingen van de Germaanse stammen hebben ook hun invloed op de geschiedenis van de Kerk. De christelijke leer wordt verder vastgelegd tijdens het Concilie van Constantinopel II (553).

Benedictus van Nursia sticht het klooster van Monte Cassino en schreef voor zijn monniken een kloosterregel, de zeer invloedrijke Regula Benedicti. Hieruit ontstaan de Benedictijnen. De kloosters worden in de komende eeuwen belangrijke plaatsen binnen het christendom.

De Synode van Arausio (Orange) veroordeelt in 529 het semi-pelagianisme en onderstreept de visie van Augustinus op de vrije wil en de genade. De mens is onbekwaam tot enig goed en kan zich tot de genade van God niet voorbereiden.

Columbanus trekt naar de Vogezen. Vanuit Ierland en Engeland wordt het vaste land van Europa gekerstend. Van belang is dat aan het begin van de zesde eeuw Clovis de heerser der Franken in Reims wordt gedoopt. Het Frankische Rijk sluit zich daarmee aan bij het christendom. Dat dit niet betekende dat de gehele bevolking direct bekeerd was, blijkt bijvoorbeeld uit de vita die Gregorius van Tours schreef van Nicetius van Trier, waarin verhaald wordt van een man die per schip naar Italië reisde, als enige gelovige tussen de pagani (heidenen). Theuderik I heeft nog heidenen in hoge functies.

Deze eeuw betekent ook overwinning van de Chalcedonensische orthodoxie in de Kerk. De belijdenis van Chalcedon - dat Jezus voluit de Zoon van God is - wordt het gemeenschappelijk erfgoed voor de hele Christenheid.

De vroege kerkgeschiedenis neemt een einde met begin van het pontificaat van Gregorius de Grote in 590. Zijn biografie van Benedictus en andere boeken behoren tot de klassieke christelijke literatuur.

De Middeleeuwen

Zevende eeuw - Opkomst islam

In het begin van de zevende eeuw is er het Pontificaat van Gregorius de Grote (590-604). Deze paus is de stichter van de kerkelijke staat: naast geestelijk leider van de Kerk wordt de paus ook de wereldlijke heerser over de kerkelijke staat. Aan de oorsprong hiervan ligt de zogenoemde Donatio Constantini: Constantijn de Grote zou aan de Paus de wereldlijke heerschappij over Rome, Italië en de westelijke provincies geschonken hebben. Paus Gregorius begint met het vastleggen van de hiërarchie binnen de Rooms-katholieke Kerk. In deze periode ontstaat de Gregoriaanse liturgie.

Belangrijk is de opkomst van de Islam in Arabië. Deze religie is gebaseerd op de openbaring van de Qur-an aan de profeet Mohammed (570-632). Aan het einde van de zevende eeuw hebben de Arabieren het hele zuidelijke gedeelte van de Middellandse zee, waaronder Egypte, Libya en Ifriqiya (het huidige Tunesië), veroverd. De aanvankelijk christelijke bevolking in deze gebieden gaat grotendeels geleidelijk, al of niet onder dwang, over tot de islam.

In Engeland en Ierland daarentegen bloeit de kerk. Er is zelfs sprake van een Keltische kerk. Dat de bekering langzaam gaat, blijkt wel uit de scènes en teksten op Franks Casket, een uit walvisbot gesneden kistje uit de zevende eeuw met daarop heidense taferelen.

Vele zendelingen dragen het christendom verder uit, vooral in West-Europa. In de lage landen zijn dit Willibrord en Bonifatius. De Germaanse volkeren worden deels bekeerd tot het christelijke geloof.

In 680 wordt het zesde oecumenische concilie gehouden. De orthodoxe leer wordt er bevestigd en verder uitgewerkt.

Achtste eeuw - Karolingische renaissance

Karel de Grote en paus Adrianus I, voorganger van paus Leo III

De achtste eeuw werd aanvankelijk gekenmerkt door een snelle opmars van de islam in Spanje en Portugal en vervolgens in de zuidelijke helft van Frankrijk. Onder leiding van de Frankische vorst Karel Martel werd in 732 die opmars definitief gestuit in de Slag bij Poitiers. Deze overwinning droeg ook bij aan de vestiging van de Karolingische dynastie. Het einde van de achtste eeuw werd staatkundig beheerst door de figuur van Karel de Grote (768-814). Hij speelde ook in godsdienstig opzicht een grote rol. Hij voerde onder andere oorlog tegen de islamitische Moren, waarbij hij gebruik maakte van hun onderlinge verdeeldheid en een Spaanse Mark ten zuiden van de Pyreneeën vestigde als bufferzone. Hij bekeerde in het oosten de Saksen met 'tongen van ijzer', oftewel met het zwaard, tijdens de dertig jaar durende Saksenoorlogen. Op kerstdag van het jaar 800 kroonde paus Leo III Karel tot keizer van het 'West-Romeinse Rijk', waarvan vanaf 843 de oostelijke afsplitsing het Heilige Roomse Rijk genoemd zou worden. Karel steunde de paus in diens machtsstrijd tegen de Romeinse adel en in diens eigen strijd ter zee tegen de islamitische Saracenen.

In de latere eeuwen is de strijd tussen wereldlijke en kerkelijke macht een belangrijke bron van spanningen; deze zal leiden tot de investituurstrijd.

Het hof van Karel speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de theologie (hoftheoloog Alcuinus), het onderwijs en de kunsten. De kloosterscholen waren centra van beschaving en cultuur. In de kloosters werd aan Bijbelstudie gedaan en aan studie van de zeven vrije kunsten. De monniken en de kloosters speelden een belangrijke rol bij het in stand houden en de

verspreiding van het christelijke geloof. Latijn was, althans in geschrift, de voertaal aan het hof en in de Kerk.

In het Oosten schreef de Griekse kerkvader, Johannes Damascenus, onder bescherming van de kalief van Damascus, zijn dogmatisch hoofdwerk en sloot daarmee de dogmatische ontwikkeling in het Oosten af.

Er ontstaat in de Kerk - tussen 730 en 843 - een strijd over afbeeldingen en beelden, het iconoclasme. In 787, tijdens het laatste oecumenische concilie, werd het vereren van beelden en afbeeldingen (iconen) toegestaan. In de Oosterse kerk gaat de beeldenstrijd echter verder. Ook komt er discussie over de leer van de predestinatie. Godschalk van Orbais, een monnik, formuleert de leer van de dubbele predestinatie.

Bonifatius de apostel der Saksen, wordt in 754 bij Dokkum gedood na meermaals de lokale heiligdommen te hebben geschonden.

Vanaf deze tijd worden kerken in steen gebouwd. Vooral in de bouwkunst komt er een eigen Karolingische bouwkunst. In Aken laat Karel de Grote de Paltskapel bouwen.

Negende eeuw - Pseudo-isidorische decretalen

In de negende eeuw (omstreeks 850) duiken de zogenoemde Pseudo-isidorische decretalen op. Deze decretalen stellen dat de macht van de priester gaat boven de macht van de vorst. De macht van de priester culmineert uiteindelijk in de macht van de Paus. De Paus staat dus boven de vorst. De decretalen stonden op naam van bisschop Isidorus van Sevilla (ca. 600) die encyclopedisch de wetenschap van de oudheid had samengevat. Voor een deel waren deze decretalen echt, andere stukken waren afkomstig uit de buurt van Reims en waren tegen aartsbisschop Hincmar van Reims en de Frankische koning gericht. Vooral de krachtige Paus Nicolaas I (858-867) heeft handig gebruik gemaakt van deze decretalen onder meer tegen Hincmar van Reims, Lotharius II en Photius.

Er ontstaat strijd over de leer rond het Heilig Avondmaal. Radbertus Paschasius stelt dat brood en wijn wezenlijk veranderen in het lichaam van Christus. Deze gedachte wordt later in de Rooms-Katholieke Kerk aanvaard als de transsubstantiatieleer. Tegenover Radbertus Paschasius staat de monnik Ratramnus van Corbie (850). Ratramnus dacht bij de eucharistie aan Christus' mystiek lichaam dat iets anders is dan zijn historische lichaam en dat op geestelijke wijze wordt ontvangen. In deze eeuw verbreidt Johannes Scotus Eriugena een neoplatonische mystiek.

De Kerk breidt zich in deze periode verder uit naar de noordelijke delen van West-Europa. De kerstening van Denemarken en Zweden mislukt echter.

De spanningen tussen het Oosten en het Westen lopen in deze eeuw verder op. De Kerk in het Oosten aanvaardt in 843, op gezag van keizerin Theodora, de afbeeldingen in de kerken. Dit betekende het einde van het iconoclasme. De Kerk in het Oosten verwerpt het vasten op zaterdag en het verplichte priestercelibaat.

Tiende eeuw - Cluniacenzers

De tiende eeuw - meer bepaald de periode 875 - 950 - wordt een saeculum obscurum (een duistere eeuw) genoemd. In tachtig jaar tijd volgen 24 pausen elkaar op. Paus Johannes XII, die op 17-jarige leeftijd paus wordt, leidt een zeer zedeloos leven.

Er is sprake van ernstige mistoestanden. Simonie komt voor. De investituur wordt problematisch. Tenslotte zijn er vragen over het priesterhuwelijk.

In deze eeuw ontstaat vanuit de kloosters hervorming en opleving. In Cluny ten noorden van Lyon sticht abt Berno van Cluny de orde van de Cluniacenzers. Doel is de hervorming van het vervallen kloosterleven. De tweede abt van Cluny, Odo (abt van: 927-941, verscherpt de orderegels. Het klooster wordt zeer bekend en de congregatie breidt zich uit. Spoedig telde ze

2000 kloosters. De grote Paus Gregorius VII (1073-1085) is uit de orde van Cluny voortgekomen.

De kerk breidt zich in deze periode uit in Oost-Europa; in 988 bekeert Rusland zich tot het christendom.

Elfde eeuw - Het Grote Schisma en Paus Gregorius VII

De elfde eeuw valt in de hoge Middeleeuwen.

In 1014 voegt paus Benedictus VIII het filioque officieel toe aan de geloofsbelijdenis van Nicea. De Oosterse Kerk kan zich er niet mee eens verklaren en stelt dat het Westen het credo wijzigde zonder de toestemming van een oecumenisch concilie.

In 1054 voltrekt zich het grote schisma tussen de Kerk van het Oosten en de Kerk van het Westen. De directe aanleiding daartoe waren de geschillen over enerzijds de pauselijke autoriteit en anderzijds de "filioque-doctrine". Andere minder belangrijke discussiepunten waren onenigheid over de liturgie en conflicterende claims over de jurisdictie binnen de christenheid. Deze conflictsituatie leidde tot een reeks wederzijdse excommunicaties door de vertegenwoordigers van paus Leo IX en de patriarch van Constantinopel Michaëlis Caerularius. Zo werd de scheiding van de rooms-katholieke Kerk en de Oosters-orthodoxe Kerk een feit. Pas in 1965 werden de wederzijdse excommunicaties ingetrokken.

De elfde eeuw wordt ook beheerst door de investituurstrijd. Hendrik III (1039-1056) is een krachtige hervormer uit het Frankische huis. Het pausdom en de kerk staan circa tien jaren onder zijn invloed. Hij benoemt een aantal pausen. Hij zet ze ook af. In 1059 komt er een kentering. Het conclaaf van kardinalen kiest uit haar midden een paus.

In april 1073 wordt Gregorius VII de nieuwe paus. Hij is een krachtige figuur en verbiedt de lekeninvestituur, waardoor hij in botsing komt met Hendrik IV. Gregorius excommuniceert Hendrik in 1073. Deze gaat naar Canossa en verkrijgt op 25-27 januari 1077 van Gregorius absolutie. Dit is werkelijk een hoogtepunt van de pauselijke suprematie.

In deze periode ontwikkelt de Kerk instrumenten om te straffen. Zij stelt drie mogelijke straffen in:

- het interdict
- de grote ban (excommunicatio maior)
- de kleine ban (excommunicatio minor).

In deze elfde eeuw worden verschillende kathedralen en kerken gebouwd onder meer de dom in Spiers, in Mainz en in Worms. De Lebuinuskkerk in Deventer en de Sint Servaaskerk in Maastricht dateren van deze periode.

Twaalfde en dertiende eeuw - De Kruistochten

In 1071 versloegen de Seltsjoeken onder leiding van Alp Arsan het Byzantijnse leger bij Manzikert. In 1074 plande paus Gregorius VII een oorlog tegen de „ongelovigen“, met als tweede doel de hereniging van de Westerse en de Oosterse Kerk. Door de investituurstrijd werd dit plan naar de achtergrond verdrongen. In 1078 veroverden de Seltsjoeken Jeruzalem. Paus Urbanus II (1088-99) neemt het plan van zijn voorganger weer op. Zijn motivatie was eerder religieus dan politiek. De Kerk zou voorzien in een sterke motivering terwijl de seculiere machten voor de daadwerkelijke uitvoering van het plan zouden zorgen. In 1094 vraagt Keizer Alexius I van Byzantium Urbanus om huurlingen tegen de Turken. Wanneer de Byzantijnse ambassadeurs aankomen, is Urbanus bezig met de voorbereiding van het Concilie van

Clermont. Daar, voor een grote massa mensen, preekt de paus op 26 november 1095 voor het eerst de kruistocht. De aanwezigen reageren enthousiast.

Tijdens de eerste kruistocht veroveren de kruisvaarders in 1099 Jeruzalem onder leiding van Godfried van Bouillon .

In 1113 erkent de paus de Orde van de Hospitaalridders. In 1118 wordt de Orde van de Tempeliers gesticht.

In totaal zullen in de periode tussen 1147 en 1272 nog acht andere kruistochten volgen. Geen enkele zal Jeruzalem nog bereiken. Voor het relaas hiervan wordt verwezen naar het artikel kruistochten. In 1187 wordt Jeruzalem veroverd door Saladin; de stad zal niet meer in handen van de kruisvaarders komen. Het eindresultaat van de kruistochten is niet alleen dat de Westerse en de Oosterse Kerk verder van elkaar zijn gegroeid dan tevoren maar ook dat de Westerse Kerk zich vijanden heeft gemaakt zowel bij de Joden als de moslims.

In de tweede helft van de twaalfde eeuw ligt Petrus Valdez (Pierre Waldo) in Lyon (Frankrijk) aan de basis van de stichting van de Waldensische beweging. Deze kan omschreven worden als een eerste protestantse Kerk die de nadruk legt op de autoriteit van de Schrift en de redding door de sacramenten verwerpt.

Bernard van Clairvaux (1093 – 1153) is één van de meest invloedrijke personen van de twaalfde eeuw. Hij werkt aan de hervorming van het kloosterleven. Hij is een groot prediker en de belangrijkste motivator van de tweede kruistocht.

Op initiatief van paus Innocentius III start in 1209 de kruistocht tegen de Albigenzen in de Languedoc. Deze zal spoedig een echte veroveringsoorlog worden waarbij de godsdienstkwesie op de achtergrond geraakt.

In 1216 keurt de paus Honorius III de regel van de Dominicaner orde goed. In 1232 geeft paus Gregorius IX bevel aan deze nieuwe orde de taak van de inquisitie op zich te nemen. Daarmee is de inquisitie formeel bevestigd en geïnstalleerd. In 1237 belast de paus er ook de franciscanen mee. Deze inquisitie gaat een grote rol spelen in de vervolging van de Albigenzen. Dit gaat door tot het begin van de 14de eeuw.

In de twaalfde en dertiende eeuw worden in Rome vier zogenaamde concilies van Lateranen gehouden.

Thomas van Aquino (1225 - 1274) wordt dé grote leraar van de rooms-katholieke Kerk. Hij schreef onder meer "Tegen de heidenen" (Summa contra gentiles) en "Summa Theologiae". Dit laatste is het grootste theologische werk van de Middeleeuwen.

Veertiende en vijftiende eeuw - De late middeleeuwen

De veertiende eeuw wordt de eeuw van de „Zwarte Dood“. Een derde van de bevolking van India tot IJsland sterft aan de pest.

Tussen 1337 en 1453 woedt de Honderdjarige Oorlog tussen Engeland en Frankrijk.

In 1309 verhuist paus Clemens V, de vroegere aartsbisschop van Bordeaux, naar Avignon. Van 1309 tot 1376 verblijven de pausen in Avignon onder toezicht van de Franse Koning. Dit wordt de Babylonische ballingschap genoemd. In 1376 verhuist paus Gregorius XI terug naar Rome.

Na zijn dood kiezen de kardinalen onder druk van de bevolking Urbanus VI tot paus. Dertien Franse kardinalen betwisten de omstandigheden van deze verkiezing en kiezen een tegenpaus Clemens VII die naar Avignon terugkeert. De periode 1378 –1417 noemt men het Westers schisma. Gedurende veertig jaar zijn er twee pausen. Aan dit schisma wordt een einde gemaakt tijdens het concilie van Konstanz wanneer de pausen van dat moment worden afgezet en een nieuwe paus Martinus V wordt gekozen.

John Wycliffe (1330 – 1384) is een belangrijk theoloog in Oxford. Hij stelt dat de mensheid alleen gered kan worden door het lijden van Christus. Hij en zijn volgelingen vertalen de bijbel in het Engels.

Jan Hus (1371 – 1415) in Bohemen wordt sterk beïnvloed door Wycliffe. Hij verwerpt de aflaten en stelt dat Christus het hoofd is van de kerk en niet de paus. In 1415 wordt hij veroordeeld tot de brandstapel tijdens het concilie van Konstanz.

Savonarola (1452 –1498) verzet zich in Florence tegen de misbruiken in de Kerk en legt de nadruk op de autoriteit van de Schrift. Hij wordt ter dood veroordeeld.

Erasmus (1467 - 1536) legt met zijn humanistische beweging de basis van de tolerantiegedachte.

De nieuwe kerkgeschiedenis

Zestiende en zeventiende eeuw - Reformatie en contrareformatie

Martin Luther

In 1517 publiceerde Maarten Luther (1483 – 1546) zijn "95 stellingen". In de protestantse heroïserende geschiedschrijving wordt beweerd, dat Luther de stellingen aan de kerkdeur in Wittenberg spijkerde, zodat dit tot "publieke daad" kon worden gestileerd. In werkelijkheid waren de stellingen bedoeld voor interne discussie. In 1520 werd Luther op de Rijksdag van Worms (1521) ondervraagd en vergeefs verzocht zijn standpunt te herroepen. Krachtens het Edict van Worms werd hij in 1521 geëxcommuniceerd en vogelvrij verklaard en werd aanbevolen zijn boeken te verbranden. Toen Luther drie jaar later een eigen kerk stichtte, werd hij door vele vorsten in Duitsland vervolgd. Keurvorst Frederik III van Saksen verleende hem echter gastvrijheid op het slot Wartburg, waar Luther de eerste Duitse vertaling van de het Nieuwe Testament, de 'Lutherbijbel') vervaardigde, op basis van de verbeterde Latijnse vertaling van Erasmus.

Maarten Luther (Duits: *Martin Luther*) (Eisleben, 10 november 1483 – aldaar, 18 februari 1546) was een Duits protestantse theoloog en reformator. Begonnen als augustijner broeder (1506) die het sacrament van de priesterwijding ontvangen had (1507), ontwikkelde hij zich na zijn benoeming in 1508 tot hoogleraar in de moraaltheologie aan de Universiteit van Wittenberg tot de leidende persoonlijkheid van de Reformatie in het Duitse Rijk. De publicatie van zijn academische stellingen tegen de handel in aflaten op 31 oktober 1517 is het symbolische begin van het protestantisme. In 1521 werd Luther geëxcommuniceerd door paus Leo X.

Vroege jaren (tot 1517)

Maarten Luther werd in 1483 geboren in Eisleben in een boerenfamilie en een mijnwerkersfamilie. Hij heette oorspronkelijk *Luder*, ook gespeld als *Lüder*, *Loder*, *Ludher*, *Lotter*, *Lutter* of *Lauther*. Zijn familie was mettertijd vrij rijk en stond in enig aanzien in de omgeving. Op 11 november 1483 werd Luther gedoopt in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in Eisleben en hij werd daarom naar de dagheilige Martinus van Tours vernoemd. Luther bracht zijn jeugd door in Mansfeld, waar hij later in het stadsbestuur werd gekozen.

Van 1488 tot 1497 volgde Luther de Latijnse school te Mansfeld, vervolgens één jaar die in Maagdenburg en ten slotte van 1498 tot 1501 die in Eisenach. Als jongen van nog geen 12 jaar sprak, las en schreef hij reeds vloeiend in het Latijn. In mei 1501 werd de 17-jarige Luther als student ingeschreven aan de Universiteit van Erfurt, met de bedoeling jurist te worden. In mei 1505 begon hij met zijn eigenlijke studie rechten.

Dat jaar trad Luther in in het Augustijnenklooster in Erfurt. Later werd verteld dat hij dit deed naar aanleiding van een belofte gedaan tijdens een onweer. Het was het begin van een zoektocht naar een genadige God. Na een proefjaar werd hij in september 1506 in de orde van de augustijner heremieten opgenomen. Begin april 1507 werd Luther tot priester gewijd.

In 1508 begon Luther filosofie te doceren aan de universiteit van Wittenberg. Hij zette tegelijkertijd zijn theologische studies voort. In 1510 of 1511 bracht Luther een bezoek aan Rome om paus Julius II te vragen de onafhankelijkheid van zijn orde binnen de augustijnen te vrijwaren. Hij hield een negatieve indruk over aan de stad die hij later de 'zetel van de duivel' noemde. In 1512 droeg zijn prior, Johan von Staupitz, hem op voorgoed naar Wittenberg terug te keren. In oktober 1512 werd Luther 'doctor der Heilige Schrift'. Van 1513 tot 1515 gaf Luther colleges over de Psalmen. Van 1515 tot 1516 gingen zijn colleges over de brief aan de Romeinen. In 1516 vormde de Brief aan de Galaten het onderwerp van zijn colleges.

Omstreeks 1517 begon hij brieven te ondertekenen als *Martinus Eleutherius*, later gewoon *Luther*.

Begin van de Reformatie (1517–1522)

Op 31 oktober 1517 werden Luthers 95 stellingen gepubliceerd als reactie tegen de aflaatverkoop van Johann Tetzel, een dominicanenpriester. Luther was namelijk geconfronteerd geweest met mensen die hun zonden kwamen biechten en daarna hun aflaten lieten zien, zodat hun biechtvader Luther hen geen boetedoening kon opleggen en slechts de vrijspraak (absolutie) kon geven. Het was een kwijtschelden van straf voor zonden door de paus, door te putten uit de verdienste van de goede werken van Christus en alle gelovigen. Hiervoor was weliswaar biecht, berouw en vergiffenis nodig, maar het aankopen van de aflaat was voldoende om de zondestraffen kwijtgescholden te krijgen zonder grote persoonlijke inzet. Luther wil deze misstanden aanklagen en rechtzetten en gaat ervan uit dat de paus de misbruiken van de aflaatverkoop ook zal veroordelen. De aflaat waartegen Luther in het bijzonder reageerde was de Jubileumaflaat voor de nieuwbouw van de Sint-Pieterskerk. Op 11 november 1517 stuurde Luther de stellingen naar zijn vriend, prior Johannes Lang.

Van 1517 tot 1518 gaf Luther colleges over de brief aan de Hebreëen en nogmaals over de Psalmen. Op 23 augustus 1518 vaardigde paus Leo X een breve uit, gericht aan kardinaal Thomas Cajetanus, om Luther als notoire ketter te dagvaarden.

In Leipzig vond in 1519 het beroemde dispuut plaats tussen Luther en zijn Wittenbergse collega Johannes Eck (1486–1543) over het primaatschap van de paus. Eck stelde dat de ontkenning van de goddelijke instelling van dat pauselijk primaatschap Luther op één lijn stelde met de ketter John Wyclif en Johannes Hus. Luther antwoordde hierop dat 'de leer van Wyclif en Hus inderdaad veel christelijke en evangelische elementen bevatte'. Daaruit volgde automatisch de conclusie dat het Concilie van Konstanz, dat Hus in 1415 op de brandstapel had doen belanden, had gedwaald. Dit bevestigde Luther ook. Met het afwijzen van de onfeilbaarheid van de concilies wees Luther ook elk kerkelijk leerambt af. Enkel de Heilige Schrift (de 'Scriptura') was voor de christenen de onfeilbare gezagsinstantie: 'Sola Scriptura!'.

De theologische faculteiten van Leuven en Keulen veroordeelden in 1519, als eerste instellingen van de Christenheid, Luthers stellingen over de aflaat. Luther zou dan ook verwijzen naar de theologen als 'de ezels van Leuven'. Op 15 juni 1520 werd de dreigbul 'Sta op, o Heer' (*Exsurge Domine*) bezegeld, die de veroordelingen door Leuven en Keulen grotendeels herhaalde en die 41 uitspraken van Luther verwierp. Luther werd opgedragen deze binnen 60 dagen te herroepen. Eck zou de bul naar Duitsland brengen.

In de herfst van 1520 schreef Luther in het Duits 'Over de vrijheid van een christen' (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*), dat hij naar paus Leo X stuurde als een samenvatting van wat hij had gedoceerd.

In oktober 1520 werden Luthers boeken in Leuven op de brandstapel gegooid. Op 10 december 1520 reageerde Luther op deze boekenverbranding door buiten de poorten van Wittenberg, bij de zogenaamde Luthereik, de bul te verbranden, samen met het pauselijk wetboek. Volgens

Luther was dit wetboek nu het toonbeeld van tirannie. Wat begon als een streven naar hervorming, vertrouwend op de goede bedoelingen van de paus, veranderde nu in een totale breuk met de Rooms-Katholieke Kerk. Het werd dus duidelijk dat Luther niet alleen een hervorming van de Kerk wilde, maar fundamenteel dogmatisch anders dacht. Op 3 januari 1521 viel dan ook het kerkrechtelijk oordeel over Luther: de bul 'Het is de Romeinse Opperpriester toegestaan' (*Decet Romanum Pontificem*) deed Luther in de ban (excommunicatie).

Normaal volgde op een kerkelijke ban meestal een rijksban. De jonge keizer Karel V, die op 28 juni 1519 was verkozen, wilde weliswaar trouw zijn aan Rome, maar moest rekening houden met Luthers keurvorst Frederik de Wijze van Saksen, die hem in bescherming nam. De keizer besloot daarop Luther een vrij verhoor toe te staan op de rijksdag van Worms van 16 tot 25 april 1521. Hem werd daar gevraagd 20 van zijn boeken te herroepen. Luther weigerde echter ook maar iets te herroepen en verklaarde op 18 april dat hij zich alleen 'door getuigenissen der Schrift of duidelijke argumenten' zou laten overtuigen, want zijn geweten was 'gevangen' in Gods Woord. Hij zei dat het 'onzeker en gevaarlijk is, tegen zijn geweten te handelen. God helpe mij, Amen.' Of de uitdrukking 'Hier sta ik, ik kan niet anders' van Luther is, is niet zeker, maar het geeft wel zijn houding weer. Op 25 april besloot de keizer als beschermheer van de Kerk op te treden. De volgende dag zou Luther Worms verlaten.

Werkkamer van Luther op de Wartburg

Een keizerlijk edict van 26 mei 1521 deed Luther daarop in de rijksban. Luthers keurvorst Frederik had Luther echter op 4 mei reeds in het geheim laten ontvoeren en naar de Wartburg in Eisenach laten brengen. Daar leefde hij bijna een jaar lang als jonker Jörg (hij liet zijn hoofdhaar bijgroeien) en vertaalde hij het Nieuwe Testament in het Duits. Hij maakte daarbij gebruik van de recente kritische uitgave van Erasmus, die later *textus receptus* zou worden genoemd. Luthers vertaling zou in 1522 worden gepubliceerd.

Op 9 maart 1522 verliet Luther echter de Wartburg, ondanks de ban, zonder verlof van zijn keurvorst.

Latere jaren (1523–1546)

In 1524 publiceerde Luther de eerste van zijn hymnen; de laatste verschenen in 1543.

De Duitse Boerenoorlog (1524–1525) was mede geïnspireerd door *Von der Freiheit eines Christenmenschen* (1520). Luther ging echter uit van gewelddoos verzet en schreef in reactie daarop *Wider die Mordischen und Reubischen Rotten der Bawren* (1525) waarin hij zich uitsprak tegen de boeren en voor de rechten van de vorsten. Hij kreeg daarop veel kritiek, maar het maakte de weg vrij voor geleidelijke hervormingen in Duitsland aangezien Luther, met wat later zijn tweerijkenleer werd genoemd, kerk en overheid als gescheiden zag. Voor hen die zich hier niet in konden vinden, bleef het *ius emigrandi* over, het recht om te emigreren, wat daarna bevestigd werd in de Godsdienstvrede van Augsburg (1555). Voor de situatie in Frankrijk en de Nederlanden betekende het echter dat men op zoek moest naar een andere ideoloog.

Op 13 juni 1525 trad hij met Katharina von Bora, een uitgetreden cisterciënzerin, in het huwelijk. Hij bevorderde tevens de groei van de nationale landskerken (*Landeskirchen*) met visitaties en

kerkordes. Velen keerden zich af van Luther, waarmee het begin van de Reformatie door de vorsten werd ingezet door middel van de landskerk.

In de herfst van 1529 nodigde landgraaf Filips I van Hessen hem uit om met Zwitserse geloofsgenoten te spreken over onderlinge theologische verschillen.

In 1530 kwam keizer Karel V na 9 jaar afwezigheid terug in het Heilig Roomse Rijk en besloot hij dat er een beslissing over de Hervorming moest worden geveld. Op de Rijksdag van Augsburg zou hij daarom alle meningen aanhoren. Luthers medewerker Melanchthon stelde namens Luther de *Confessio Augustana* op, de geloofsbelijdenis van de reformatorische beweging. De Confessio was opvallend gematigd van toon, want Melanchthon en de zijnen hoopten op een mogelijke verzoening. Ze waren evenwel niet bereid toe te geven op de essentiële punten. Er werd in Augsburg geen overeenstemming bereikt en het Edict van Worms (1521) werd vernieuwd. De Rijksdag eiste het herstel van het bisschoppelijk gezag en de teruggave van de kerkelijke goederen die door de protestantse vorsten waren geconfisqueerd. Het Rijksdagbesluit werd echter enkel door de katholieke standen ondertekend. In 1531 werd het Schmalkaldisch Verbond door Duitse protestanten opgericht tegen Karel V.

In 1534 verscheen Luthers vertaling van het Oude Testament. Hij verkoos om de apocriefen, dit zijn de delen die in de Griekse Septuaginta voorkwamen, maar niet in de Hebreeuwse Masoretische teksten, weg te laten. Deze apocriefen werden later weggelaten door bijna alle Protestanten. Vooral in deze geschriften vond men 'bewijzen' vóór de rooms-katholieke leer.

Een portret van Maarten Luther door Lucas Cranach uit 1546

Luther stemde in 1536 in met de 'Wittenbergse Concordia' waarin overeenstemming wordt bereikt tussen lutheranen en aanhangers van Zwingli.

Overlijden van Luther

In januari 1546 reisde hij terug af naar zijn geboortestad Eisleben om te bemiddelen in een ruzie tussen twee takken van de graven van Mansfeld.^[1] Op 18 februari 1546 overleed Maarten Luther in Eisleben en werd vervolgens op bevel van zijn keurvorst in de Slotkerk te Wittenberg begraven.

Johannes Calvijn

Johannes Calvijn, geboren als **Jehan Cauvin** (Noyon, 10 juli 1509 – Genève, 27 mei 1564), was een belangrijke Frans-Zwitserse christelijke theoloog tijdens de reformatie, naar wie een protestants-christelijke stroming, het calvinisme, is genoemd. Als reformator wordt Calvijn vaak in één adem genoemd met Maarten Luther, die in 1517 zijn 95 stellingen poneerde. Calvijn was toen acht jaar oud.

Jeugd en studietijd

Johannes Calvijn, oorspronkelijk Jehan Cauvin geheten, was het vierde van de zes kinderen van Gérard Cauvin en Jeanne Lefranc. Vooral zijn uit Kamerijk afkomstige moeder oefende een vrome invloed op hem uit. Door de positie van zijn vader als bisschoppelijk ambtenaar, kon hij huisonderwijs volgen met een groep adellijke jongens. Later volgde hij onderwijs aan het College der Capetten (een vooraanstaande jongensschool), waar hij een ijverige leerling bleek te zijn.

In 1523 werd Calvijn op veertienjarige leeftijd door zijn vader naar het Collège de la Marche in Parijs gestuurd, waar hij onderwijs volgde in Latijn en Frans bij onder anderen Mathurin Cordier. Daarnaast bezocht hij enige tijd het Collège Montaignu. Gérard Cauvin wilde aanvankelijk dat zijn zoon priester zou worden, maar toen dit door een geschil met het kapittel onmogelijk werd, liet hij hem rechten en letteren studeren. Calvijn begon zijn studie in 1528 aan de Universiteit van Orléans en vervolgde zijn studie in 1529 in Bourges, waarna hij in 1532 doctor in het recht werd in Orléans. Volgens de gewoonte van die tijd latiniseerde hij zijn naam Jehan Cauvin toen tot *Iohannes Calvinus*. Deze vorm werd later weer verfranst tot *Jean Calvin* en vernederlandst tot Johannes Calvijn.

Als humanist schreef hij in 1532 zijn eerste boek, een commentaar op Seneca's verhandeling: *De clementia* (Over de zachtmoedigheid, of de goedertierenheid). Calvijns boek was een hulde aan Erasmus van Rotterdam, die in 1529 een grote Seneca-uitgave had uitgegeven. Het boek van Calvijn was niet uitgesproken Bijbels.

Hervormingsgezind

Na het verschijnen van zijn eerste boek werd Calvijn gewonnen voor de reformatie. Dit bleek op 1 november 1533 (Allerheiligen) bij de rectorale rede van rector Nicolaas Cop - een vriend van Calvijn - van de Universiteit van Parijs, waarvoor Calvijn materiaal had aangedragen. In deze rede was te merken dat Cop en Calvijn welwillend stonden tegenover de beginselen van de reformatie. De rede ging over de tekst: "Zalig zijn de armen van geest" (Matteüs 5:3) en eindigde met de vraag: "Is het recht dat wij meer de mensen zoeken te behagen dan God? Moeten wij hen vrezen, die het lichaam kunnen verderven, maar die geen macht hebben over de ziel?" (vergelijk Matteüs 10:28). De rede bevatte geen bronvermelding, maar wel veel citaten van Erasmus en Luther. In een tijd van vijandschap tegen de hervormingsgezinden gaf de rede zoveel aanstoot, dat Cop en Calvijn uit Parijs moesten vluchten.

Tijdens zijn omzwervingen in Frankrijk ontmoette Calvijn Jacques Lefèvre d'Étaples. In Noyon deed Calvijn afstand van zijn kerkelijke inkomsten en later raadpleegde hij onder de schuilnaam *Charles d'Espeville* in Saintonge een uitgebreide bibliotheek, waar hij een basis vormde voor zijn Institutie. Calvijn ging in 1534 voorgoed tot de reformatie over toen hij in de grotten van Saint-Benoît-la-Forêt en Crotelles (nabij Poitiers) voor het eerst het Heilig avondmaal vierde. Hij vierde dit avondmaal met vluchtelingen.

Calvijn kwam in 1535 in Bazel terecht, waar hij voor het eerst de reformatoren Heinrich Bullinger en Guillaume Farel ontmoette. In 1536 kwam de eerste uitgave van zijn *Institutio Religionis Christianae* (*Onderwijs in het christelijk geloof*) uit. In dit boek, zijn magnum opus, vatte Calvijn zijn zienswijze op het geheel van de christelijke leer samen. Gedurende zijn verdere leven bleef Calvijn dit boek aanvullen en uitbreiden, zowel in het Frans als in het Latijn. De laatste uitgave verscheen in 1559, vijf jaar voor zijn overlijden.

De predikant van Lausanne, Pierre Caroli, vroeg zich hardop af, of Calvijn wel het leerstuk van de Drievuldigheid onderschreef. Hij miste een duidelijke benoeming van Jezus Christus als God, en beschuldigde zijn collega van Arianisme. Calvijn wees dit verontwaardigd van de hand, maar weigerde op uitnodiging van Caroli de Geloofsbelijdenis van Athanasius te ondertekenen, wat ook bij andere reformatoren bevreesing wekte.

Eerste Geneefse periode

In 1536 reisde Calvijn naar Genève, vanwaar hij voornemens was terug te keren naar Bazel. In deze stad - op dat moment een zelfstandige staat - was Guillaume Farel predikant. Toen Farel

zijn hulp inriep bij het hervormen van de kerk besloot Calvijn evenwel in Genève te blijven; hij schreef dat hij dit verzoek ervoer als een roeping van God. In 1537 werd Calvijn zelf ook predikant in Genève. Farel en Calvijn wilden dat de Bijbel ook het leven van de burgers zou beheersen. Toen dat bekend werd ontstond er een conflict met de burgerij, die libertijns gezind was. Samen met Farel probeerde Calvijn ook een aantal wijzigingen door te voeren in het openbaar bestuur van de stad en in het godsdienstige leven. Ze stelden een catechismus en een geloofsbelijdenis op. Beide predikanten eisten vervolgens dat alle inwoners van Genève deze onderschreven. Het bestuur van Genève weigerde in te gaan op Farel's en Calvijn's eisen en ontnam hen in 1538 het recht mensen te excommuniceren. Omdat beiden dit recht als wezenlijk ervoeren voor hun werk, antwoordden zij hierop door het avondmaal te onthouden aan alle inwoners van Genève tijdens de paasdienst. Als reactie hierop werd Calvijn verbannen uit Genève.

Straatsburg

Na zijn verbanning uit Genève trok Calvijn naar Straatsburg, waar hij, dankzij zijn vriend Martin Bucer, predikant van de Franse vluchtelingengemeente werd. In de jaren die volgden, oefende Bucer een grote invloed uit op Calvijn.

Calvijn was vastbesloten te trouwen, omdat hij wilde laten zien dat het huwelijk bij hem in hoger aanzien stond dan het kerkelijke celibaat. Hij vroeg zijn vrienden hem te helpen een vrouw te vinden die "bescheiden, toegeeflijk, niet arrogant, niet extravagant, geduldig en bevorderlijk voor zijn gezondheid" was. In 1540 trouwde Calvijn met Idelette de Bure, weduwe van de bekeerde anabaptist Jean Stordeur. Idelette had een zoon en dochter uit het eerdere huwelijk, van wie enkel de dochter later mee zou gaan naar Genève. In 1542 kregen Calvijn en Idelette een zoon, die echter reeds na twee weken overleed. Idelette Calvijn overleed in 1549. Calvijn zou later over haar zeggen dat zij een helper was in zijn ambt, nooit in zijn weg stond, hem nooit lastigviel over haar kinderen en dat zij een grootse persoonlijkheid was.^[1]

In 1539 kwam een psalmboek van Calvijn uit met 18 psalmen, waarvan 5 door hem berijmd, met de Geloofsbelijdenis, de Lofzang van Simeon en de Tien geboden. In 1540 kwamen er formulieren voor de kerkdiensten en een formulier voor de bediening van de Heilige Doop. Ook kwam in deze tijd het Bijbelcommentaar uit, een uitleg van de brief aan de Romeinen.

Tijdens zijn ballingschap volgde Calvijn de ontwikkelingen in Genève op de voet. Toen Jacopo Sadoleto, een rooms-katholieke kardinaal, een brief schreef aan het bestuur van Genève om de stad uit te nodigen om weer terug te keren naar de moederkerk, keerde het tij voor Calvijn. Zijn inzet voor de protestantse gemeenschap in Genève hielp hem het verloren aanzien in de stad terug te winnen. Toen een aantal aanhangers van Calvijn in de gemeenteraad waren gekozen werd Calvijn in 1540 uitgenodigd terug te keren naar Genève. Nadat hij een brief kreeg van Farel, was hij ervan overtuigd dat hij weer moest terugkeren. Na onderhandelingen over de voorwaarden keerde hij in 1541 terug.

Tweede Geneefse periode

Gravure naar een olieverfschilderij uit de Universiteitsbibliotheek van Genève.

Tijdens de verhuizing van Straatsburg naar Genève kreeg hij heel veel medewerking van de raad van de stad. Alles werd door hen betaald. In 1541 werd Calvin opnieuw predikant in Genève. Gedurende de daarop volgende periode zette Calvin de kerk van Genève op poten. Hij kreeg daarbij veel hulp van zijn collega Pierre Viret. Meteen na zijn terugkomst begon hij aan een nieuwe kerkorde en schreef hij een nieuwe catechismus voor de jeugd. Onder Calvijn's leiding werd Genève een voorbeeld voor andere reformatorisch gezinde gebieden. Ook in deze tweede Geneefse periode had Calvin te maken met grote interne spanningen; het grootste deel van zijn medepredikanten was (net als Calvin) afkomstig uit Frankrijk. Het feit dat Genève in deze jaren overspoeld werd door Franse vluchtelingen, veroorzaakte onrust onder de autochtone bevolking. Ook veel mensen buiten Frankrijk wendden zich tot Calvin als zij vragen hadden.

Na zijn terugkeer in Genève begon Calvin zijn hernieuwde autoriteit aan te wenden om de kerk te institutionaliseren. Op dit vlak werd hij sterk beïnvloed door Bucer. Calvin stelde vier, op het Nieuwe Testament gebaseerde, ambten in binnen de kerk:

- doctores, belast met het onderwijzen van theologie en de opleiding van nieuwe predikanten;
- predikanten, belast met het preken, sacramenten toedienen en de mensen onderwijzen en terechtwijzen;
- ouderlingen, belast met het handhaven van de kerkelijke tucht;
- diakenen, belast met de armenzorg.

In 1559 stichtte Calvin in Genève een academie, de huidige Universiteit van Genève, om predikanten op te leiden. Zijn vriend en latere opvolger Theodorus Beza werd de eerste rector. Jonge mannen kwamen uit heel Europa om aan Calvijn's academie te studeren, waarna zij naar hun thuisland terugkeerden om te prediken. Zo hebben bijvoorbeeld John Knox, Filips van Marnix van Sint-Aldegonde en Caspar Olevianus Calvijn's leer over grote delen van Europa verspreid.

In 1562 verscheen een psalmbundel (bekend als de Geneefse psalmen), geschikt om gezongen te worden tijdens de dienst. Calvin was in Straatsburg zelf gaan berijmen. Eenmaal terug in Genève droeg hij dit werk over aan Clément Marot en Beza, terwijl hij Guillaume Franc, Louis Bourgeois en Maitre Pierre verzocht de muziek te componeren. Calvijn's ijver in het maken van een psalmbundel kwam voort uit zijn wens om, ook voor het kerklied, alleen van de Bijbel uit te gaan.

Op zaterdagavond 27 mei 1564 overleed Calvijn op 54-jarige leeftijd. Vlak voor zijn overlijden had Calvijn op 25 april 1564 zijn testament nog geciteerd aan notaris Pierre Chenelat. Conform zijn wens werd hij de middag na zijn overlijden om 14:00u begraven in een gewone houten kist op kerkhof Pleinpalais aan Rue des Rois, beter bekend als Cimetière des Rois in zijn woonplaats Genève. Even sober als zijn kist was de drukbezochte rouwsamenkomst. Voor de zekerheid wilde hij ook geen grafsteen. De precieze locatie van het graf op de begraafplaats is dan ook onbekend, maar in de negentiende eeuw werd een plaats gemarkeerd die traditioneel als zijn rustplaats wordt beschouwd: grafnummer 707 op het Cimetière des Rois.

Johannes Calvijn (1509 – 1564) bekeerde zich in 1532 tot de protestantse Reformatie, waaraan hij zelf mede vorm zou geven. De eerste editie van zijn catechetische en dogmatische hoofdwerk, de "Institutie" kwam uit in 1536 in het Latijn: "Institutio religionis Christianae". Dit werk, waarin hij de christelijke leer samenvat, zou hij bij iedere herdruk tot aan het einde van zijn leven aanvullen en uitbreiden, in het Frans en het Latijn. De laatste uitgave bij zijn leven verscheen in 1559. Het werk bestond toen uit vier boekdelen, met in totaal 80 hoofdstukken. Het calvinisme kreeg grote invloed in Frankrijk, Schotland, (waar John Knox het calvinistische denken verspreidde), delen van Zwitserland (waar Huldrych Zwingli een leidende rol speelde) en vanaf de jaren vijftig de Nederlanden, waar de echter de wederdoper Menno Simonsz de belangrijkste protestantse denker van eigen bodem was. In de Nederlanden begon de verspreiding vanuit het zuiden. Veelal bleven de mensen hier actief lid van de rooms-katholieke Kerk, maar bezochten daarnaast bijbelstudies; openlijk uitkomen voor protestantse sympathieën was in die tijd levensgevaarlijk.

In 1534 riep Hendrik VIII zich uit tot Hoofd van de Kerk van Engeland. Om politieke redenen werd de bestuurlijke band met Rome verbroken, maar theologisch was Hendrik VIII conservatief en wars van het reformatorische gedachtegoed. Uiteindelijk leidden de invloeden van de Engelse Reformatie tot een middenweg, die zich tussen roomsgezinden en puriteinen positioneerde. De Anglicaanse Kerk verenigt dan evangelische en katholieke geloofselementen. Zij noemt zichzelf nog steeds "katholiek en hervormd", men zou ook kunnen zeggen "katholiek maar niet rooms". De normen van de Kerk van Engeland zijn - sinds 1559 - geformuleerd in het "Book of Common Prayer".

In de rooms-katholieke Kerk ontstond een Contrareformatie, als reactie tegen het groeiende protestantisme. De alliantie tussen Kerk en Staat was het sterkst in Spanje en de Spaanse Nederlanden, waar wereldlijke macht en inquisitie samenwerkten ter bestrijding van de ketterijen. Dit komt het duidelijkst tot uiting tijdens het bewind van Filips II (1527-1598). Filips zag zichzelf als de leider van de contrareformatie. Voor hem bestond er geen verschil tussen de belangen van de Katholieke Kerk en die van Spanje.

In 1534 werd de orde van de Jezuiten gesticht; zij zouden een grote rol spelen in deze contrareformatie.

In 1535 nam een groep wederdopers, een radicale protestantse stroming, met geweld de macht over in Münster onder leiding van de Nederlander Jan van Leiden, die echter al snel zelf gewelddadig onderdrukt werd.

Tussen 1545 en 1563 werd het concilie van Trente gehouden. Dit concilie had als doel de misstanden en misbruiken binnen de rooms-katholieke Kerk aan te pakken. Er moest ook duidelijkheid geschapen worden omtrent de door de protestanten betwiste geloofspunten. De besluiten van het concilie vatten de positie van de rooms-katholieke Kerk ten opzichte van de protestanten samen in 126 Anathema's. Men kan dit concilie beschouwen als het hart van de contrareformatie. De Kerk slaagde er in om een grote morele en intellectuele invloed te behouden in de landen die katholiek zijn gebleven.

In 1555 werd in Augsburg voor grote delen van Duitsland de ReligionsFried afgesproken. Op elke plaats waar tenminste honderd gezinnen erom vroegen, zou de vrije uitoefening van hun godsdienst worden toegestaan.

In 1561 stelde de Doornikse predikant Guido de Brès de Nederlandse Geloofsbelijdenis op.

In 1564 pleitte Willem van Oranje in de Staten-Generaal voor meer gematigdheid in de kettervervolging. Koning Filips II van Spanje, die in 1555 de Nederlanden had geërfd van zijn vader, keizer Karel V, wilde daar absoluut niets van weten.

In april 1566 bood het Eedverbond der Edelen aan landvoogdes Margaretha van Parma een smeekschrift aan tot schorsing van de inquisitie. Nog voordat er een antwoord kwam, begon de beeldenstorm, op 10 augustus in het huidige Frans-Vlaanderen, waarna deze zich verplaatste naar het noorden. Tijdens deze beeldenstorm kwam de reactie op het smeekschrift: De nieuwe leer werd op 23 augustus 1566 toegestaan in alle plaatsen waar voor die tijd al bijeenkomsten van de nieuwe leer gehouden waren.

In Frankrijk werden de protestanten, Hugenoten genoemd, bloedig vervolgd. De hele tweede helft van de 16e eeuw werd Frankrijk geteisterd door Hugenotenoorlogen, waarin Spanje en Engeland zich mengden aan katholieke, respectievelijk protestantse zijde. Tijdens SintBartolomeüsnacht in 1572 werden duizenden Hugenoten vermoord. De Hugenotenoorlogen eindigen in 1598, toen koning Hendrik IV van Frankrijk het edict van Nantes uitvaardigde, dat een zekere mate van godsdienstvrijheid liet aan de protestanten, terwijl hetatholicisme staatsgodsdienst bleef. Het edict werd echter herroepen in 1685.

In de Noordelijke Nederlanden breidde vanaf 1572 het calvinisme zich snel uit. In 1576 was het calvinisme over vrijwel heel Holland en Zeeland verspreid, en ondervond weinig weerstand vanuit de bevolking. Wegens het uitbreken van de Nederlandse Opstand rond 1568 was de koning van Spanje vooral in de Noordelijke Nederlanden niet meer in staat repressie van bovenaf vol te houden. De katholieken werden in het algemeen niet bloedig vervolgd, afgezien van aanvankelijke excessen van de weinig gedisciplineerde Geuzen, maar ze moesten zich wel schuilhouden en het calvinisme werd de officiële godsdienst van de Nederlandse Republiek. In de Zuidelijke Nederlanden bleef hetatholicisme de officiële godsdienst en vele protestanten migreerden naar het noorden.

In 1578 werd de calvinistische staat Gent opgericht. Al snel omvatte deze staat een groot deel van Vlaanderen. In deze staat was géén godsdienstvrijheid. In 1584 werd dit initiatief de kop ingedrukt, en de katholieke godsdienst weer als de staatsgodsdienst hersteld. Hierbij vluchtten 15000 mensen (op een bevolking van 40000) de stad uit. Enkele jaren later was de 'ketterij' uitgeroeid in de Zuidelijke Nederlanden.

In 1618-1619 werd de Protestantse synode van Dordrecht gehouden. Belangrijkste agendapunt was een uitspraak in het geschil tussen de remonstranten en contraremonstranten. De standpunten tegen de remonstranten werden weergegeven in vijf punten, die nog steeds bekend staan onder de naam Dordtse Leerregels. Ze maken officieel onderdeel uit van de drie belijdenisgeschriften van de Nederlandse Hervormde en Gereformeerde kerken. Internationaal wordt er gesproken over het 5-punten calvinisme ("five points of calvinism"). Op de Synode van Dordrecht werd tevens besloten de Bijbel in het Nederlands te vertalen. Deze Statenvertaling was in 1637 klaar en heeft tot 1954 algemeen dienst gedaan in Nederlandse protestantse kerken.

Methodisme

Het **methodisme** is een stroming in het protestantisme met een wereldwijde aanhang van 25 miljoen leden (2004), overwegend in de Angelsaksische wereld.

Het methodisme vindt zijn oorsprong in de 18e-eeuwse opwekkingsbeweging met piëtistische trekken in de Anglicaanse Kerk. Het begon in 1738 met het Bijbelstudiegroepje van John en Charles Wesley en George Whitefield. Na in het Verenigd Koninkrijk met succes diverse opwekkingsbijeenkomsten te hebben georganiseerd verspreidden de methodisten zich onder aanvoering van Thomas Coke in de Verenigde Staten. In de loop der jaren deden zich diverse splitsingen voor die zich echter rond 1930 weer aaneengesloten hebben in de *Methodistische kerk*. Belangrijke kenmerken zijn:

- Enkel de Bijbel erkend als geloofsnorm, met aanvaarding van de apostolische geloofsbelijdenis.
- Veel nadruk op de persoonlijke beleving en het streven naar morele en geestelijke volmaaktheid.
- Sociale bewogenheid (men streefde indertijd naar de afschaffing van de slavernij).

Een stroming die verwant is aan het methodisme en daarin ook haar wortels heeft, is die van de Noorse broeders. Ook het Leger des Heils is ontstaan vanuit het methodisme.

Theologie

De meeste methodisten identificeren zich met het Arminiaanse concept van vrije wil, door Gods voorzienende genade, en zijn tegen het theologisch concept van absolute voorbestemming. Dit is het belangrijkste onderscheid tussen het methodisme en de calvinistische traditie in de gereformeerde kerken. Toch zijn er in gebieden met een sterke gereformeerde kerk calvinistische methodisten te vinden, bijvoorbeeld de Presbyterian Church of Wales.

John Wesley had een grote invloed op de methodistische theologie. Hij wordt nog volop bestudeerd door theologen en predikanten. Veel van de doctrines werden ook uitgewerkt in de liederen van zijn broer Charles Wesley. Aangezien het gemeenschappelijk zingen van liederen een belangrijk onderdeel was van de vroege evangelicale beweging schoot veel van de Wesleyaanse theologie op deze manier wortel.

Het methodisme gelooft in de traditioneel christelijke uitleg van de Drie-eenheid: Vader, Zoon en Heilige Geest. Verder staat zij voor de orthodoxe uitleg wat betreft de menselijke en goddelijke natuur van Jezus. De methodisten kunnen zich vinden in het Apostolische geloofsbelijdenis en de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Qua sacramenten sluit het

methodisme aan bij de historische interpretaties en liturgie van de Anglicaanse Kerk. Dat is voor een deel te verklaren omdat de broers Wesley beiden priester waren in de Church of England. Zij erkenden de doop en het Heilig Avondmaal als de twee sacramenten die door Christus zelf zijn ingesteld.

De traditie geldt als belangrijke gezagsbron binnen het methodisme. John Wesley zelf reflecteerde veel op de Bijbel aan de hand van de geschriften van de Kerkvaders. De traditie staat qua gezag niet gelijk aan de Bijbel, maar kan wel dienen als methode hoe de Bijbel geïnterpreteerd moet worden.

John Wesley

John Benjamin Wesley (Epworth (Engeland), 17 juni 1703 – Londen, 2 maart 1791) was een Brits theoloog en predikant. Hij is de grondlegger van het methodisme. Wesley werd bekend vanwege zijn opwekkingsbijeekkomsten.

Jeugd

Wesley werd geboren in 1703 als de zoon van Samuel Wesley en Susanna Annesly. Zijn vader was afgestudeerd van de Universiteit van Oxford en op dat moment predikant van de Church of England. John Wesley was hun vijftiende kind. Toen hij 5 jaar oud was, werd hij gered uit de brandende pastorie. Dit maakte een diepe indruk op hem. Hij beschouwde zichzelf daardoor als door de voorzienigheid apart gezet.

De ouders Wesley gaven hun kinderen zelf les in de pastorie in Epworth. Elk kind leerde lezen zodra het kon lopen en praten. In 1714 werd John toegelaten tot een kostschool genaamd Charterhouse School in Londen. Hij leefde en studeerde daar op de wijze zoals hem dat thuis geleerd was.

Na Charter House studeerde Wesley aan de Universiteit van Oxford. Samen met onder andere zijn broer Charles en George Whitefield vormde hij de zogeheten *Holy Club*. Samen studeerde zij dagelijks drie uur het Nieuwe Testament en vastten twee dagen in de week. Ook bezochten zij gevangenen en hielpen armen. In 1728 werd Wesley gewijd als priester van de Anglicaanse kerk. Hij ging toen ook les geven aan Lincoln College aan de Universiteit van Oxford.

Periode in de Verenigde Staten

Op 14 oktober 1735 reisde Wesley samen met zijn broer naar Savannah, Georgia. Dit was een nieuw gevormde Engelse kolonie en aan Wesley was gevraagd om als predikant te werken in dit nieuwe gebied. Onderweg kwamen zij in aanraking met zendelingen van de Evangelische Broedergemeente. Wesley raakte onder de indruk van hun diepe geloof en raakte geïnteresseerd in het piëtisme. Dit kwam onder andere omdat tijdens een grote storm iedereen in paniek raakte maar deze hernhutters kalm psalmen en liedereen aan het zingen waren. In Savannah probeerde hij ook te werken onder Indianen, maar was hier niet succesvol in. Hij had romantisch contact met Sophy Hopkey, een vrouw die zij op de boot over de Atlantische Oceaan hadden ontmoet. Op advies van een predikant van de Evangelische Broedergemeente brak hij met haar. Zij was hier boos over en haar latere man, William Williamson diende een aanklacht in tegen Wesley. Deze stond terecht, maar werd vrijgesproken.

Wesley voelde zich bezoedeld door de hele situatie en besloot naar Engeland terug te keren. Williamson wilde dit voorkomen en probeerde een nieuwe aanklacht in te dienen zodat Wesley niet kon vertrekken. Williamson raakte echter zelf uitgeput en Wesley kon vertrekken. Zijn ervaringen in Georgia zorgde er wel voor dat hij de rest van zijn leven leed aan zelftwijfel.

Contact met Evangelische Broedergemeente

Na zijn terugkeer in Engeland in 1738 bezocht Wesley een bijeenkomst van de hernhutters in Londen. Daar hoorde hij voorlezen uit de introductie van het commentaar van Luther over de Romeinen-brief. Hij schreef toen de later beroemd geworden woorden: 'Ik voelde mijn hart vreemd verwarmd'. Een week eerder was hij al sterk onder de indruk geraakt van een preek van John Heylyn. Deze sprak over geveinsd en hypocriet berouw. Na deze preek verklaarde Wesley dat hij twintig jaar lang een hypocriet was geweest. Dit moment zou een keerpunt in zijn leven worden; hierna legde hij in zijn preken sterk de nadruk op de doctrine van persoonlijke redding door geloof en de bevestiging door de Heilige Geest dat men inderdaad een kind van God is.

Ontstaan Methodistenkerk

In datzelfde jaar bezocht hij ook Herrnhut in Duitsland. Terug in Engeland lieten veel kerken hem niet meer spreken, omdat hij zo nadrukkelijk zijn verwantschap toonde met het Evangelisch Broederschap. Zijn vriend George Whitefield was teruggekeerd uit Engeland en ook niet meer welkom in zijn kerk in Bristol. Whitefield begon met het beleggen van openluchtsamenkomsten. Wesley aarzelde om dit ook te doen, maar gaf toe nadat hij door Whitefield uitgenodigd was om in april 1739 te spreken op een openluchtsamenkomst bij Bristol. Hij zag dat velen – vooral mensen die anders niet snel de kerk bezochten – tot geloof in Christus kwamen.

Later dat jaar brak hij met het Evangelisch Broederschap vanwege een theologisch verschil van mening. Samen met zijn volgelingen startte hij een kerkgenootschap dat bekend zou komen te staan als de methodisten. Overal waar Wesley en zijn vrienden-predikers samenkomsten hielden ontstonden lokale methodistenkerken. Op lokaal niveau werden lekenpredikers aangesteld, zowel mannen als vrouwen. Deze nieuwe kerken konden op veel tegenstand rekenen van de Anglicaanse Kerk, omdat zijn geen toestemming hadden gekregen om eigen kerken te beginnen. De methodisten werden in preken, geschriften en soms fysiek aangevallen. Bij Wesley groeide de weerstand tegen de gevestigde orthodoxie. Hij geloofde dat dé kerk faalde in de opdracht om zondaren tot bekering aan te zetten, en dat veel leidinggevenden corrupt waren.

Verhouding tot de Church of England

Naarmate hij langer actief was als prediker groeide de kloof tussen Wesley en de Church of England. Van deze kerk was hij nog steeds lid, ondanks pogingen van zijn broer Charles en anderen om hem ertoe aan te zetten deze kerk te verlaten. Hij geloofde dat de Church of England ondanks al haar fouten dichterbij de schrift stond dan welke andere kerk ook in Europa. Hij zou altijd leken-predikers benoemen en zelf ook blijven preken, maar diende niet het avondmaal of de doop toe aan leden van de Methodisten-kerk. Dit wilde hij niet doen zonder toestemming van een bisschop die in de lijn van apostolische successie stond. In 1746 nam hij afstand van het idee van apostolische successie. Hij zou overigens voor lange tijd nog steeds niet de sacramenten toedienen aan christenen van buiten de Anglicaanse kerk.

In 1784 wijdde Wesley toch predikers uit Schotland, Engeland en de Verenigde Staten en gaf hen toestemming om de sacramenten te bedienen. Hij geloofde dat hij lang genoeg gewacht had op de bisschop van Londen om een priester te benoemen voor de Amerikaanse Methodisten. Vanwege de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog waren zij los geraakt van de Church of England. Wesley wijdde Thomas Coke als hoofd van de Amerikaanse Methodisten. Zijn broer Charles smeekte Wesley om met zijn acties te stoppen om niet 'brug te breken' tussen de Amerikaanse en Engelse Methodisten. John reageerde daarop door te zeggen dat hij

niet van de kerk wilde scheiden, maar dat hij zoveel zielen wilde redden als maar mogelijk was in zijn leven, zonder daarbij rekening te houden met 'wat zou kunnen zijn als ik dood ben'. Hoewel hij blij was dat de methodisten in Amerika vrij waren, adviseerde hij zijn Engelse volgelingen om binnen de Church of England te blijven. Wesley zelf zou ook binnen deze kerk sterven.

Theologie

Arminianisme

De meest noemenswaardige controverses op theologische gebied ging over het calvinisme. Wesley ontwikkelde tijdens zijn studie een afkeer van Calvijns' doctrines van uitverkiezing en voorbestemming. Net als zijn vader was hij arminianist. Zijn vriend Whitefield hing wel Calvijns' gedachtegoed aan. In 1739 viel Wesley in een preek de leer van uitverkiezing aan. Whitefield vroeg hem deze niet te herhalen of te publiceren, want hij wilde geen twist. Wesley publiceerde zijn preek toch en daarom braken beide mannen hun vriendschap in 1741. Toch was deze vriendschap snel daarna weer hersteld.

Bij de dood van Whitefield in 1770 schreef Wesley een In memoriam waarin hij de meningsverschillen tussen Whitefield en hemzelf onderkende. Hij schreef: "Wat dit betreft zouden we kunnen denken en laten denken. We kunnen ons erbij neerleggen dat we het niet met elkaar eens zijn." (In het Engels schreef Wesley "we may agree to disagree". Daarmee was hij de eerste die deze uitdrukking in een gedrukte publicatie gebruikte.)

Menselijke keuze

In zijn preken legde Wesley de nadruk op preveniente genade (goddelijke genade die aan een menselijke keuze voorafgaat), persoonlijke redding door geloof, het getuigenis van de Heilige Geest en heiliging. Dit laatste vond plaats vanaf het moment van bekering (en daardoor rechtvaardiging) tot het moment van de dood. Er was bij heiliging geen sprake van zondeloze perfectie, maar wel de wil en wens om niet meer te zondigen. De persoon zou niet meer zelfgericht zijn, maar vervuld zijn van het verlangen om God te behagen. In zijn leven hield Wesley meer dan veertigduizend preken. Vaak sprak hij twee- tot driemaal op een dag.

Heiliging

De leer van Wesley over heiliging zou de basis vormen voor de latere heiligingsbeweging. Zijn leer, hoewel daar soms van afgeweken werd, zou doorwerken in kerkgenootschappen als de Kerk van de Nazarener, het Leger des Heils, de Wesleyan Church en de verschillende methodistenkerken. Later zou Wesley's leer ook zijn invloed doen gelden binnen de pinksterbeweging en de charismatische beweging.

Achttiende eeuw - Verlichting en Franse Revolutie

In de zeventiende eeuw boekten wetenschappers op diverse gebieden grote vooruitgang. Onderzoekers wisselden resultaten uit die druk besproken werden. Ontdekkingen, zoals die van Galilei, wekten de indruk dat een enorme wetenschappelijke vooruitgang te verwachten was. In de achttiende eeuw wordt natuurwetenschap een soort rage. Isaac Newton ontdekt de wetten van de zwaartekracht en toont aan dat zon, maan en aarde aan deze wetten gehoorzamen. Er worden allerlei uitvindingen gedaan. Veel mensen gaan aannemen dat de menselijke rede in staat zal zijn alle problemen op te lossen en dat het tijd is om af te rekenen met domheid en bijgeloof. De achttiende eeuw wordt het tijdperk van de Verlichting. De grote "Encyclopédie" samengesteld door Diderot en d'Alembert verschijnt. Filosofen komen met nieuwe opvattingen.

Voltaire pleit voor meer religieuze tolerantie en de afschaffing van de staatskerk. Rousseau keert zich tegen het absolutisme en het 'droit-divin'-principe.

In Frankrijk heerst grote ontevredenheid over de standenmaatschappij waarin vooral adel en geestelijkheid allerlei privileges genieten. De bestuursbanen worden quasi uitsluitend voor deze twee standen gereserveerd. Zij zijn vrijgesteld van belastingen terwijl de boerenbevolking onevenredig zwaar wordt belast. Missoogsten verhogen de armoede. De derde stand (de bourgeoisie of gegoede burgerij) is eveneens ontevreden en heeft het gevoel wel goed genoeg te zijn om voor het land geld te verdienen maar niet om een inbreng te hebben in het bestuur. De gewone bevolking in de steden is hongerig en ontevreden.

Met de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 is de Franse Revolutie een feit. Het 'ancien regime' stort in elkaar en in augustus werd de "Verklaring van de Rechten van de mens en de Burger" opgesteld.

Het decreet van 29 september 1795 regelt de scheiding tussen Kerk en Staat. Het voorziet strenge voorschriften voor de uitoefening van de erediensten waarvan alle plechtigheid en uiterlijke tekenen worden afgeschaft. Het dragen van kerkelijke gewaden wordt verboden. Er komt een verbod op de kerkelijke processies en op klokkengelui.

Aan het einde van het 'ancien regime' vervulde de Kerk een aantal sociale functies die het nieuwe gezag nu overneemt. Registers betreffende geboorten, huwelijken en overlijdens werden door de Kerk beheerd. Op 17 juni 1796 wordt bij wet de 'burgerlijke stand' opgericht en de overdracht van de door de geestelijkheid bijgehouden registers aan de gemeentehuizen verordend. De liefdadigheidsinstellingen, die van de clerus afhingen, worden omgevormd tot publieke lichamen onder toezicht van de lokale overheid.

De wet van 1 september 1796 verordent de sluiting van de kloosters en de naasting van hun goederen. De religieuze congregaties die aan onderwijs en ziekenverzorging doen worden een jaar later eveneens opgeheven.

Priesters moeten - onder dwang - een eed op de nieuwe orde afleggen, een eed van onderwerping aan de Republiek wordt ingevoerd evenals een eed van haat tegen het koningschap. Veel priesters weigeren de eed af te leggen en duiken onder. Anderen worden gearresteerd. Er wordt beslag gelegd op de kerken en pastorieën die niet bemand zijn met beëdigde priesters. De kerkelijke tienden worden afgeschaft waardoor veel priesters van hun inkomsten worden beroofd. Veel kunstwerken worden geroofd uit de kerken en kloosters. Er wordt een burgerlijke liturgie in het leven geroepen; lekenfeestdagen worden ingesteld en een aantal kerken worden omgevormd tot "temples de la loi". De klassieke kalender wordt vervangen door een Republikeinse kalender.

Negentiende eeuw - De Restauratie

Met de bedoeling de meerderheid van de bevolking, die aan de traditionele Kerk gehecht bleef, gunstig voor zich te stemmen tracht Napoleon Bonaparte de gang van zaken op religieus gebied weer normaal te maken. De Republikeinse feesten verdwijnen. Onbeëdigde priesters mogen opnieuw het land binnen. De eed van haat tegen de kroon wordt vervangen door een verklaring van trouw aan de grondwet. Voor Napoleon blijft de godsdienst het enige efficiënte middel om het volk in de maatschappelijke ongelijkheid te doen berusten.

Hij sluit een concordaat met paus Pius VII. Door de ondertekening van het Concordaat op 15 juli 1801 erkent de Kerk de Republiek. De eredienst wordt opnieuw openbaar en vrij maar de Staat kan hem aan reglementaire voorschriften onderwerpen. De paus vraagt en verkrijgt het ontslag van het volledige episcopaat. Deze drastische maatregel betekende het einde van het Gallicanisme. De nieuwe bisschoppen worden door de Eerste Consul benoemd; hun canonieke aanstelling gebeurt door de paus. De bisschop is baas in zijn eigen diocees en dat onder

toezicht van het burgerlijk gezag. De paus erkent de verkoop van de kerkelijke goederen. De bedienaars van de eredienst zullen voortaan - in ruil - een bezoldiging van de Staat ontvangen. Bonaparte legt op 8 april 1802 het Concordaat ter goedkeuring voor aan de wetgevende vergaderingen na toevoeging van een reeks artikelen die de macht van de paus inperken en de organisatie van de eredienst regelen. Op 2 december 1804 kroont Napoleon zichzelf tot keizer in de Notre-Dame in aanwezigheid van Paus Pius VII. Later wordt hij door deze zelfde paus geëxcommuniceerd na zijn aanvallen op pauselijke staten. Door diverse maatregelen neemt vanaf 1805 het aanzien van de katholieke godsdienst terug toe. De zondagsrust wordt ingesteld. De Gregoriaanse kalender wordt opnieuw ingevoerd. Voornamen moeten gekozen worden uit de namen van de kalenderheiligen. Hospitaal- en onderwijscongregaties mogen opnieuw inrichtingen openen. Het Concordaat heeft alleen betrekking op de Katholieke Kerk. Voor de protestanten en de joden worden andere regelingen uitgewerkt.

De inmenging in de organisatie van de Kerk lokt reacties uit en een aantal geestelijken en gelovigen weigeren zich aan de nieuwe bisschoppen te onderwerpen. In België scheiden zij zich - onder leiding van Corneille Stevens - af van de Kerk.

De Franse Revolutie heeft de rol van de Kerk in de samenleving teruggeschroefd maar veel van wat door de revolutie werd afgeschaft wordt nadien terug ingevoerd. Gobaal gezien heeft de Kerk heel wat privileges moeten inleveren en is er een einde gekomen aan het kerkelijk grootgrondbezit.

In 1854 kondigt de Kerk het dogma van "Maria Onbevleete Ontvangenis" af.

In 1870 heeft het Eerste Vaticaans concilie plaats. Tijdens dit concilie wordt de onfeilbaarheid van de paus tot dogma verklaard. Dit dogma houdt in dat de paus - als opvolger van Petrus - krachtens zijn eigen gezag en niet krachtens instemming van de Kerk in geloofszaken onfeilbare uitspraken kan doen. Iedere gelovige is verplicht deze uitspraken in geloof te aanvaarden.

Tijdens dit concilie wordt ook gesteld dat de opperste bestuursbevoegdheid in de Kerk berust bij de paus. De bisschop van Rome wordt wereldbisschop. De uitspraken van dit eerste Vaticaans concilie dienen gezien te worden in het kader van nieuwe ontwikkelingen zoals het socialisme en het darwinisme waar het gezag in Rome niet weet hoe ermee om te gaan.

Twintigste eeuw

De Europese en wereldgeschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw wordt beheerst door twee wereldoorlogen en door de opkomst en de groei van zowel het communisme als het fascisme en het nazisme. De kerkgeschiedenis van deze eeuw wordt hier mede door bepaald.

Aan het begin van de eeuw heeft de Rooms-Katholieke Kerk af te rekenen met het modernisme, een stroming die veel kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en seminarieprofessoren onder zijn aanhangers telt. Paus Pius X (2 juni 1835 – 20 augustus 1914) geeft in 1907 met de encycliek *Pascendi Dominici Gregis* de aanzet tot zuivering van de Kerk van deze modernisten.

Het pontificaat van Pius XI (31 mei 1857 – 10 februari 1939) - hij is paus van 6 februari 1922 tot zijn dood - valt samen met de opkomst van het fascisme. De Lateraanse Verdragen worden afgesloten met de Italiaanse regering van Mussolini. Door die verdragen ziet het Vaticaan af van haar aanspraken op de gebieden van de voormalige Pauselijke Staat; in ruil erkende het koninkrijk Italië de soevereiniteit van de paus over Vaticaanstad. De verhoudingen met het fascistische regime verslechteren echter drastisch in de volgende jaren. Die verslechterde relatie komt tot uitdrukking in de encycliek "Non Abbiamo Bisogno" ("Wij hebben geen behoefte") uit 1931. De encycliek "Mit brennender Sorge" ("Ardenti Cura", oftewel "met brandende bezorgdheid") veroordeelt het naziregime. Pius XI neemt het voortouw bij de

oprichting van de Katholieke Actie, een organisatie die de secularisatie van de maatschappij moest tegengaan. Dit wordt een krachtige impuls voor de uitbouw van het katholicisme als sociale beweging.

Het pontificaat Pius XII (2 maart 1876 – 9 oktober 1958) - hij is paus van 1939 tot zijn dood - begint met de oorlogsjaren van de Tweede Wereldoorlog. Deze paus wordt na de oorlog verweten dat hij niet voldoende is opgekomen voor de joden tijdens de Holocaust onder Hitler en Mussolini. Er wordt gesteld dat zonder instemming van het Vaticaan deze jodenvervolgning niet had kunnen gebeuren.

In het Heilig Jaar 1950 verklaart de paus Maria-Tenhemelopneming tot dogma (1 november 1950). Zowel de Rooms-Katholieke als Oosters-Orthodoxe Kerk hebben dit geloof van oudsher beleden, maar het was nog nooit formeel tot dogma uitgeroepen. Dit was de eerste pauselijke uitspraak "ex cathedra" sinds de formulering van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid in 1870 tijdens het Eerste Vaticaans Concilie.

Johannes XXIII (25 november 1881 - 3 juni 1963) is paus van 1958 tot 1963. Na het pontificaat van zijn voorganger dat vooral gekenmerkt werd door groot conservatisme, is er een roep naar vernieuwing in de Katholieke Kerk door bezorgde bisschoppen, maar ook door een groeiend aantal aanhangers van het (neo-)modernisme, die zich onder de regering van Paus Pius XII altijd onderdrukt en beperkt gevoeld hadden. Deze paus roept het Tweede Vaticaans Concilie bijeen. Dit concilie, ook wel bekend als Vaticanum II, wordt gehouden van 1962 tot 1965 en is bekend geworden als de kerkvergadering van het 'aggiornamento': het „bij de tijd brengen“, moderniseren of aanpassen van het kerkelijke leven aan de eigentijdse realiteit.

Paulus VI (26 september 1897 – 6 augustus 1978) - hij is paus van 1963 tot zijn dood - zet het Tweede Vaticaans Concilie voort. Als zijn voornaamste taak ziet hij de doorvoering van het aggiornamento. Hij krijgt af te rekenen met opposanten van "rechts" (die de progressieve koers wilden ombuigen) en van "links" (die de conciliebesluiten juist niet ver genoeg vonden gaan). In deze periode zoekt de kerk toenadering tot de Oosters-orthodoxe Kerken en tot de Anglicaanse Kerk.

Johannes Paulus II (18 mei 1920 – 2 april 2005) was paus van 16 oktober 1978 tot zijn dood. Hij kwam op voor godsdienstvrijheid, democratie en voor wat hij de "Cultuur van het Leven" heeft genoemd. Hij sprak zich uit tegen het communisme, het materialisme en een ongebreideld kapitalisme. Daarnaast verwierp hij de "Cultuur van de Dood" die zich volgens hem onder meer uit in praktijken als abortus provocatus, euthanasie, anticonceptie, homoseksuele daden, verloedering van het milieu en het gebruik van de doodstraf in vredetijd. Hij zocht verder toenadering tot de Oosters-orthodoxe Kerken en tijdens zijn pontificaat verscheen de Catechismus van de Katholieke Kerk.

Enkele belangrijke theologen, die hun stempel hebben gedrukt op de Kerk in de twintigste eeuw dienen hier vermeld te worden: Karl Barth, Marie-Dominique Chenu, Yves Congar en Edward Schillebeeckx.

Huidige situatie

Binnen de christelijke kerk, die in de eerste eeuwen van de jaartelling één geheel vormde, zijn in de loop van de geschiedenis een drietal grote stromingen ontstaan.

Men onderscheidt:

- **De Orthodoxe Kerken** of het zogenaamde Oosterse christendom met enerzijds de Oriëntaals-orthodoxe Kerken en anderzijds de Oosters-orthodoxe Kerken. Oorspronkelijk was dit de kerk die domineerde in het Griekssprekende Oost-Romeinse rijk. Geografisch is de oorsprong van deze Kerken te situeren wat de eerste groep betreft in Armenië, Syrië en Noord-Afrika en wat de tweede groep betreft in Zuidoost- en

Oost-Europa en Rusland. Ten gevolge van de emigratie uit deze landen hebben deze Kerken thans wereldwijd lokale afdelingen. De Oriëntaals-orthodoxe Kerken zijn ontstaan na de schisma's in de vijfde eeuw en de Oosters-orthodoxe Kerken na het schisma van 1054.

- **De rooms-katholieke Kerk** was oorspronkelijk de Kerk van West-Europa. Ze werd vóór het schisma van 1054 Westerse Kerk genoemd die domineerde in het Latijn sprekende West-Romeinse rijk. Ze heeft zich in de loop der tijd over de hele aardbol verspreid. Het centrum is nog steeds Rome.
- De Protestantse Kerken zijn ontstaan, in de loop van de zestiende eeuw, ten gevolge van de afscheiding van bepaalde groepen christenen die oorspronkelijk tot de Roomskatholieke Kerk behoorden. Luther en zijn volgelingen keerden zich in 1517 af van de Kerk van Rome. Een groot aantal protestantse Kerken zijn daarna ontstaan. Er waren tot 2004 anglicanen, lutheranen, gereformeerden, baptisten, doopsgezinden, en nog vele andere groeperingen. Onder deze groep valt ook de Katholiek Apostolische Kerk die alleen nog in naam bestaat. (Zie aldaar.) In 2004 is de Protestantse Kerk Nederland ontstaan, een samenvoeging van de (meeste) gereformeerde, hervormde en lutherse kerken. Protestantse Kerken vindt men vooral in West-Europa en Noord-Amerika.

Het christendom is met ruim 2,2 miljard aanhangers de grootste religieuze stroming in de wereld en beleeft na een periode van betrekkelijke stagnatie in de tweede helft van de vorige eeuw weer een periode van groei. Naast de nog steeds groeiende rooms-katholieke Kerk is er een enorme toename van gelovigen binnen de protestantse Kerken, dit speciaal in 'gesloten' gebieden zoals islamitisch Afrika, katholiek Zuid-Amerika en communistisch China. Ook in de derde wereld en rond de Stille Oceaan groeit de christelijke kerk enorm.

VERSCHILLENDE STROMINGEN BINNEN HET CHRISTENDOM

Katholicisme

- **Rooms-katholieke Kerk**

Ontstaan

Volgens eigen zeggen met pinksteren rond 30 n.C. (www.katholiek.org).

Leerstellingen

De Rooms-Katholieke Kerk beroept zich op het Oude (inclusief de Deuterocanonieke boeken) en het Nieuwe Testament van de Bijbel, op de katholieke traditie en op het leergezag van Rome.

Geschriften

In het katholicisme staan drie boeken centraal: de Bijbel (inclusief de Deuterocanonieke boeken), het missaal (dat de Schriftlezingen, gebeden en vaste gezangen van de Mis bevat) en het getijdenboek of *brevier* (= een boek met lezingen, gebeden, psalmen, lofzangen en antifonen die monniken, priesters en vaak ook leken dagelijks bidden). Naast deze drie boeken zijn er nog vele andere boeken en documenten van wezenlijk belang: de pauselijke encyclieken en apostolische *exhortaties* (bul), de *Codex Iuris Canonici* (= het canoniek wetboek) en de

teksten van de kerkvaders en heiligen. Ook de documenten van de verschillende Roomse congregaties en de Catechismus van de Katholieke Kerk zijn van betekenis. De officiële catechismus verscheen in 1993 onder het pontificaat van Johannes Paulus II. De toenmalige prefect van de Congregatie van de geloofsleer Joseph Kardinaal Ratzinger was voorzitter van de commissie die verantwoordelijk was voor de samenstelling ervan. Naast de officiële catechismus zijn er verschillende catechismussen in omloop die goedgekeurd zijn door de lokale bisschoppen.

De constituties, decreten en verklaringen van de Concilies werden in de 19de eeuw verzameld door de Duitse katholieke theoloog Heinrich Joseph Dominicus Denzinger (1819-1883) in de *Enchiridion Symbolorum et Definitionum* (eerste editie 1854), ook wel kortweg de 'Denzinger' genoemd. Dit werk, met name de editie van Adolf Schönmetzer, S.J., geldt tot de dag van vandaag als een referentiewerk voor de katholieke leer.

Statistieken

Structuur: 630 aartsbisdommen en patriarchaten 2167 bisdommen en apostolische administraties ca. 220.000 parochies ca. 1600 orden en religieuze gemeenschappen verspreid over ca. 180 landen (cijfers over 2009). In cijfers: Aartsbisschoppen en patriarchen: 573 Residerende bisschoppen: 1935 Diocesane + reguliere priesters: 410.593 Permanente diakens: 38.155 Vrouwelijke religieuzen: 729.371 Gelovigen: 1.181.000.000 (cijfers over 2009)

- Latijnse Kerk (waartoe 98% van de Rooms Katholieken behoort)

Oosters-Orthodoxe Kerk

Specifieke kenmerken

- **Canon van de Bijbel**; Volgens de LXX, dit betekent dat ook de Apocriefe boeken Tobit, Judah, extra hoofdstukken van Esther en Daniel, de Boeken van de Maccabeëen, het Book van de Wijsheid van Salomo, het Boek van Sirach, de Profetie van Baruch en het Gebed van Manasse zijn opgenomen in de Canon.
- **Doop**; Het in gehoorzaamheid aan Christus' opdracht door iemand in de Naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest drievoudig onderdompelen. Het mysterie van de doop wordt voltrokken door de priester. Slechts in uiterste nood mag het door een leek worden gedaan, of bij het ontbreken van water door de dopeling driemaal in de lucht te heffen (*aerobaptismos*). De Doop wordt gevolgd en vervolmaakt door het *Mysterie van de Myronzalving*. Dit is de bezegeling van de Nieuwverlichte met de Heilige Geest. Het geheel vindt gewoonlijk vier tot zeven maanden na de geboorte plaats. De dopeling wordt door de peetouder ten doop gehouden.
- **De maagd Maria**; De Orthodoxe Kerk gaat er vanuit dat Maria als maagd Jezus ontving en dat ze daarna geen kinderen meer baarde; betreffende de halfbroers van Jezus gaan zij ervan uit dat onder "broer" ook andere betekenissen mogelijk zijn.

- - Albanees-katholieke Kerk
  - Armeens-katholieke Kerk
  - Bulgaars-katholieke Kerk
  - Byzantijns-katholieke Kerk in Amerika
  - Chaldeeuws-katholieke Kerk
  - Ethiopisch-katholieke Kerk
  - Grieks-katholieke Kerk
  - Hongaarse Grieks-katholieke Kerk
  - Italo-Albanees-katholieke Kerk
  - Koptisch-katholieke Kerk
  - Kroatische Grieks-katholieke Kerk
  - Maronitische Kerk
  - Melkitische Grieks-katholieke Kerk

- Oekraïense Grieks-katholieke Kerk
- Roemeense Grieks-katholieke Kerk
- Roetheens-katholieke Kerk
- Russisch-katholieke Kerk
- Slowaaks-katholieke Kerk
- Syrisch-katholieke Kerk
- Syro-Malabar-katholieke Kerk
- Syro-Malankara-katholieke Kerk
- Wit-Russisch-katholieke Kerk

Protestantisme

Het **protestantisme** is een van de drie grote stromingen (rooms-katholicisme, oosters-orthodoxe kerken en protestantisme) binnen het christendom. Deze stroming is begonnen als een reactie tegen leerstellingen en praktijken in de middeleeuwse westerse kerk in West-Europa in de vroege 16de eeuw die bekendstaat als de reformatie.

Leer

De Augsburgse confessie (1530) was de eerste protestantse belijdenis, welke door door Melanchton was opgesteld en op de rijksdag te Augsburg op 25 juni 1530 werd voorgelezen aan keizer Karel V, waarin de leerstellingen naar voren kwamen.

De leerstellingen van protestantse kerkgenootschappen kunnen veel of weinig van elkaar verschillen, maar de meeste houden zich aan deze drievoudige kritiek op de roomse kerk:

- Sola fide, de mens kan uitsluitend door het geloof in Jezus Christus van zijn zonden worden gered.
- Sola gratia, alleen door genade kan de mens gered worden
- Sola scriptura, alleen door de Schrift (de Bijbel) maakt God zich aan de mens bekend

Twee bijkomende stellingen Solus Christus (Alleen Jezus Christus) en Soli Deo gloria (Alleen eer aan God) vervolledigen de protestantse leerstellingen tot de zogenaamde vijf sola's.

In de 16de eeuw vestigden de volgelingen van Maarten Luther de evangelisch-lutherse kerken van Duitsland en Scandinavië. Gereformeerde kerken in Zwitserland en Frankrijk werden gevestigd door Johannes Calvijn en meer radicale reformators zoals Huldrych Zwingli. Thomas Cranmer reformeerde de Anglicaanse Kerk en John Knox vestigde later een meer radicale calvinistische commune in de Kerk van Schotland.

- **Protestantse Kerken**
  - Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
  - Anabaptisme / Mennonisme / Wederdopers
    - Amish
    - Baptisme
    - Mennonieten (Doopsgezinden in Nederland)
  - Anglicanisme, Episcopalisme en Church of Ireland
  - Apostolische Kerken
    - Katholiek Apostolische Kerk
      - Hersteld Apostolische Zendingkerk
      - Nieuw-apostolische kerk
  - Calvinisme
    - Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders (fusie met lutheranen)
    - Gereformeerd en Hervormd in België
    - Gereformeerd en Hervormd in Nederland
      - Contraremonstranten
        - Nederlandse Hervormde Kerk (in 2004 opgegaan in de PKN)
          - Christelijke Gereformeerde Kerken
          - Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika
          - Gereformeerde Kerken in Nederland (in 2004 opgegaan in de PKN)
            - Gereformeerde Kerken vrijgemaakt

- De Gereformeerde Kerken in Nederland (hersteld)
      - Nederlands Gereformeerde Kerken
    - Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland
      - Hersteld Hervormde Kerk
      - Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland
    - Protestantse Kerk in Nederland (in 2004 ontstaan)
      - Remonstranten of Remonstrantse Broederschap
    - Gereformeerd en Hervormd in Zuid-Afrika
    - Églises Réformées Évangéliques (in Frankrijk)
      - Hugenoten
    - Presbyterianisme
    - Hongaarse Gereformeerde Kerk
  - Charismatische beweging
  - Congregationalisme
    - Vrije Evangelische Gemeenten
    - Federatie van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland
  - Darbisten (in Nederland Vergadering van gelovigen)
  - Evangelicalisme
    - Vineyardbeweging
  - Hussieten
    - Taborieten
      - Evangelische Broedergemeente / Moravische Broeders / Hernhutters
    - Utraquisten
  - Lutheranisme
    - Evangelisch-Lutherse Kerk (in Nederland sinds 2004 behorend tot de PKN)
    - Evangelische Kerk van de Boheemse Broeders (fusie met calvinisten)
  - Methodisme

Methodisme

Het **methodisme** is een stroming in het protestantisme met een wereldwijde aanhang van 25 miljoen leden (2004), overwegend in de Angelsaksische wereld.

Het methodisme vindt zijn oorsprong in de 18e-eeuwse opwekkingsbeweging met piëtistische trekken in de Anglicaanse Kerk. Het begon in 1738 met het Bijbelstudiegroepje van John en Charles Wesley en George Whitefield. Na in het Verenigd Koninkrijk met succes diverse opwekkingsbijeenkomsten te hebben georganiseerd verspreidden de methodisten zich onder aanvoering van Thomas Coke in de Verenigde Staten. In de loop der jaren deden zich diverse splitsingen voor die zich echter rond 1930 weer aaneengesloten hebben in de *Methodistische kerk*. Belangrijke kenmerken zijn:

- Enkel de Bijbel erkend als geloofsnorm, met aanvaarding van de apostolische geloofsbelijdenis.
- Veel nadruk op de persoonlijke beleving en het streven naar morele en geestelijke volmaaktheid.
- Sociale bewogenheid (men streefde indertijd naar de afschaffing van de slavernij).

Een stroming die verwant is aan het methodisme en daarin ook haar wortels heeft, is die van de Noorse broeders. Ook het Leger des Heils is ontstaan vanuit het methodisme.

Theologie

De meeste methodisten identificeren zich met het Arminiaanse concept van vrije wil, door Gods voorzienende genade, en zijn tegen het theologisch concept van absolute voorbestemming. Dit is het belangrijkste onderscheid tussen het methodisme en de calvinistische traditie in de gereformeerde kerken. Toch zijn er in gebieden met een sterke gereformeerde kerk calvinistische methodisten te vinden, bijvoorbeeld de Presbyterian Church of Wales.

John Wesley had een grote invloed op de methodistische theologie. Hij wordt nog volop bestudeerd door theologen en predikanten. Veel van de doctrines werden ook uitgewerkt in de liederen van zijn broer Charles Wesley. Aangezien het gemeenschappelijk zingen van liederen een belangrijk onderdeel was van de vroege evangelicale beweging schoot veel van de Wesleyaanse theologie op deze manier wortel.

Het methodisme gelooft in de traditioneel christelijke uitleg van de Drie-eenheid: Vader, Zoon en Heilige Geest. Verder staat zij voor de orthodoxe uitleg wat betreft de menselijke en goddelijke natuur van Jezus. De methodisten kunnen zich vinden in het Apostolische geloofsbelijdenis en de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Qua sacramenten sluit het methodisme aan bij de historische interpretaties en liturgie van de Anglicaanse Kerk. Dat is voor een deel te verklaren omdat de broers Wesley beiden priester waren in de Church of England. Zij erkenden de doop en het Heilig Avondmaal als de twee sacramenten die door Christus zelf zijn ingesteld.

De traditie geldt als belangrijke gezagsbron binnen het methodisme. John Wesley zelf reflecteerde veel op de Bijbel aan de hand van de geschriften van de Kerkvaders. De traditie staat qua gezag niet gelijk aan de Bijbel, maar kan wel dienen als methode hoe de Bijbel geïnterpreteerd moet worden.

Arminianisme is een school van soteriologisch denken binnen het protestantse christendom gebaseerd op de theologische ideeën van de gereformeerde theoloog Jacobus Arminius (1560-1609) en zijn historische volgelingen, de remonstranten. De discussie omtrent aanvaarding is bijna net zo oud als het christendom zelf, voorbeelden zijn Athanasius' en Augustinus' verdediging van 'erfzonde'.

Het Nederlandse arminianisme is oorspronkelijk verwoord in de Vijf artikelen van de remonstranten (1610), een theologische verklaring ondertekend door 45 predikanten en voorgelegd aan de Staten-Generaal. Deze verklaring zal aan gereformeerde zijde in de Synode van Dordrecht beantwoordt worden door de Dordtse Leerregels.

De vijf artikelen verdedigden:

1. uitverkiezing (en veroordeling op de dag des oordeels) wordt bepaald door het geloof of het ongeloof van de mens;
2. de verzoening, hoewel voldoende voor alle mensen, is alleen werkzaam voor de gelovige;
3. zonder hulp van de Heilige Geest is geen mens in staat om te reageren op de wil van God;
4. genade is niet onweerstaanbaar, en
5. gelovigen zijn in staat om zonde te weerstaan, maar kunnen nog wel steeds hun eeuwige redding verspelen door Gods genade af te wijzen.

Het kernpunt van het *klassiek arminianisme* lag in de stelling dat de menselijke waardigheid een onverkorte vrijheid van de wil vereist.

Sinds de 16e eeuw zijn veel christenen, van vele stromingen waaronder het evangelisch christendom, beïnvloed door het arminiaanse standpunt.

Het arminianisme omvat in het meest nauwkeurige gebruik degenen die de oorspronkelijke opvattingen van Jacobus Arminius zelf bevestigen, maar de term kan ook worden opgevat als een paraplu voor een grotere groep van ideeën waaronder die van Hugo de Groot en John Wesley. Er zijn twee belangrijke perspectieven op hoe het systeem wordt toegepast in detail: *klassiek arminianisme*, die Arminius ziet als haar boegbeeld, en *wesleyaans arminianisme* die John Wesley ziet als boegbeeld. *Wesleyaans arminianisme* wordt soms synoniem met methodisme.

Binnen het bredere kader van de geschiedenis van de christelijke theologie is arminianisme nauw verwant aan het calvinisme, en de twee systemen delen zowel de geschiedenis als vele

doctrines. Toch worden ze vaak gezien als rivalen binnen het evangelicalisme door hun onenigheid in de leerstellingen van de goddelijke predestinatie en heil.

- Kerk van de Nazarener
- Leger des Heils
- Noorse broeders of Christelijke Gemeente Nederland
- Pentecostalisme of Pinksterbeweging

Pinksterbeweging

De **pinksterbeweging**, ook wel aangeduid als het *pentecostalisme*, is een christelijke stroming die ontstond aan het begin van de 20e eeuw binnen protestantse kerkgenootschappen. De omvang van deze groeiende beweging werd aan het begin van de 21e eeuw geschat op 400 miljoen aanhangers, inclusief de nauw verwante charismatische beweging.

De pinksterbeweging legt sterk de nadruk op de belofte van de Heilige Geest, die de discipelen van Jezus Christus volgens de Bijbel op de Pinksterdag ontvingen (zie Joël 3 en Handelingen 2.) Theologisch kan ze gezien worden als stroming binnen het evangelisch christendom (waaronder ook baptisme en methodisme) door vier belangrijke punten: de noodzaak tot bekering, een activistische levensstijl, de nadruk op Jezus' kruisdood en een vrij letterlijke interpretatie van de Bijbel. Het grootste theologisch verschil is dat de pinksterbeweging meer nadruk legt op de Heilige Geest, Glossolalie (spreken in tongen) en de zogeheten gaven van de Geest.

Geschiedenis

William Seymour (1870-1922) was een zwarte predikant uit Louisiana (VS) die door Charles Parham in aanraking kwam met het bidden in vreemde tongen (talen). Hij werd niet toegelaten in de traditionele presbyteriaans-protestantse kerk vanwege zijn huidskleur. Daarom vestigde hij zich als predikant in Los Angeles in de Azusa Street. Daar ontstond in 1906 een opwekkingsbeweging waar de doop met de Heilige Geest centraal stond. De tongentaal werd beschouwd als het bewijs van deze doop.

De groep in Azusa Street was toen — zeer bijzonder in die tijd — multiraciaal. De pinksterbeweging tot 1960 wordt aangeduid als het *klassiek pentecostalisme*. Kerkgenootschappen die uit de pinksteropwekking ontstonden waren onder meer Assemblies of God, Church of God in Christ, Church of the Foursquare Gospel en andere. Deze beweging sloeg over naar Europa en ook naar Nederland, waar diverse zelfstandige gemeenten zich vormden. In 1907 vestigde zich in Amsterdam de eerste pentecostalistische kerkgemeente, onder leiding van Gerrit Polman, de leider en vormgever van de beweging in Nederland.

Vanaf 1960 is er sprake van een hernieuwde opwekking in de Kerk, beginnende in de Episcopale kerk in Van Nuys (VS), met als bekende voorman Dennis Bennett. Historisch wordt dit gezien als het begin van de zogenaamde *tweede golf*, de Charismatische beweging binnen de gevestigde kerken, eerst in de protestantse en later, gerekend vanaf 1967 en meer omstreden, binnen bisdommen van de Rooms-Katholieke Kerk. Bekendste persoon in deze beweging is David du Plessis, een pinksterchristen die bruggen bouwde tussen diverse denominaties met als doel de ervaring van de Heilige Geest te verspreiden.

De *derde golf* is die van het neo-pentecostalisme van na 1980, dat meer nadruk legt op de overwinningskracht van Christus door de Heilige Geest in het normale leven. Bekend uit deze periode is John Wimber, stichter van de Vineyardbeweging. Ook bekend is de zogenaamde

Toronto Blessing, welke naam staat voor een krachtige uitstorting van de Geest in de Vineyard-gemeente in Toronto. Van hieruit heeft deze beweging zich sinds 1994 wereldwijd verspreid.

Organisatorisch zijn de pinkstergemeenten *congregationalistisch*. Dat wil zeggen dat de plaatselijke gemeenten zelfstandig zijn en zelf beslissen of zij zich al dan niet bij een landelijke koepelorganisatie aansluiten, en zo ja bij welke. Contacten tussen gemeenten van verschillende koepels zijn gewoonlijk geen enkel probleem.

- Apostolische Kerk of Apostolic Church
- Assemblies of God
  - Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (in Nederland)
- Church of God in Christ
  - Volle Evangelie Bethel Kerk (in Nederland)
- Hillsong Church
- International Church of the Foursquare Gospel
  - Rafaël Nederland
- Eternal Light Ministries
- Pinksterbeweging in China
  - Ware Jezuskerk
- Pinksterbeweging in Nederland
  - Beréa Beweging
  - Landelijk Platform van de Pinkster- en Volle Evangeliebeweging
  - Stichting Johan Maasbach Wereldzending
  - Nieuw Apostolische Reformatie
- Quakers of Genootschap der Vrienden
- Waldenzen
- Zevendedagsadventisme